

284042

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

4-11 Yaş Grubu Çocuklarında Rol Alma Davranışının
Korunum ve Ahlak Yargısı Boyutlarına İlişkin
Olarak Gelişimsel Değerlendirilmesi

Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı

DOKTORA TEZİ

Nurder ÇALIŞAL

ANKARA - 1978

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

4-11 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARINDA ROL ALMA DAVRANIŞININ
KORUNUM VE AHLAK YARGISI BOYUTLARINA İLİŞKİN
OLARAK GELİŞİMSEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Programı

DOKTORA TEZİ

NURDER ÇALIŞAL

Rehber Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Şule BİLİR

ANKARA - 1978

III

Sayfa

BÖLÜM III

BULGULAR.....	63
I. Yaşa Göre Kurum ve Aile Çevrelerinde Rol Alma, Ahlak Yargısı ve Korunum Davranışına İlişkin Bulgular.....	63
A. Rol Alma Ölçeklerinde Yaşlara Göre Puan Or- talamalarına ve Ortalamalar Arası Fark Kont- roluna İlişkin Bulgular.....	65
B. Ahlak Yargısı Ölçeğinde Yaşlara Göre Puan Ortalamalarına ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular.....	78
II. Çevreye Göre Ölçeklerden Elde Edilen Ortalama- larına ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular.....	89
III. Cinsiyete Göre Ölçeklerden Elde Edilen Ortala- malarına ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular.....	94
IV. Ölçekler Arası Korelasyona İlişkin Bulgular....	98

BÖLÜM IV

TARTIŞMA VE YORUM.....	101

BÖLÜM V

VARGI VE ÖNERİLER.....	116
ÖZET.....	118

TABLOLAR

<u>TABLO</u>	<u>Sayfa</u>
1. Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ1 Puan Ortalamaları.....	65
2. Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ1 Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.....	65
3. Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ1 Puan Ortalamaları.....	66
4. Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ1 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.....	66
5. Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları.....	67
6. Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları.	67
7. Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları.....	68
8. Kurum Çevresinde RAÖ3 Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.....	68
9. Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları	69
10. Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ3 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.....	69
11. Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları.....	70
12. Yaşa Göre Kurum Çevresinde RAÖ4 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.....	70

13. Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları.....	71
14. Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ4 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.....	71
15. Kurum Çevresinde Yaşa göre RAÖ5 Puan Ortalamaları.....	72
16. Yaşa Göre Kurum Çevresinde RAÖ5 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.....	72
17. Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları.....	73
18. Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ5 Puan Ortalamaları Fark Kontrolü.....	73
19. Kurum Çevresinde Yaşa Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları.....	76
20. Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Puanlarının Yaşa Göre Varyans Analizi Sonuçları.....	76
21. Yaşlara Göre Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Puan Ortalamalarının Gerçek Önemli Fark Yöntemine Göre Kontrolü.....	77
22. Aile Çevresinde Yaşa Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları.....	78
23. Aile Çevresinde Ahlak Yargısı Puanlarının Yaşa Göre Varyans Analizi Sonuçları.....	79
24. Yaşlara Göre Aile Çevresinde Ahlak Yargısı Puan Ortalamalarının Gerçek Önemli Fark Yöntemine Göre Kontrolü.....	79

VI

25. Kurum Çevresinde Yaşlara Göre Korunum Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları.....	81
26. Kurum Çevresinde Korunum Puanlarına Göre Yaş Ortalamalarının İkişerli Karşılaştırılması Sonunda 0.05 düzeyinde Önemli Farklılık Gösteren Karşılaştırmalar.....	81
27. Aile Çevresinde Yaşlara Göre Korunum Testinde Alınan Puan Ortalamaları.....	82
28. Yaşlara Göre Aile Çevresinde Korunum Puan Ortalamalarının İkişerli Karşılaştırılması Sonunda 0.05 Düzeyinde Önemli Farklılık Gösteren Değerler.....	83
30. Çevreye Göre RAÖ1 Puan Ortalamaları.....	89
31. Çevreye Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları.....	90
32. Çevreye Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları.....	90
33. Çevreye Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları.....	91
34. Çevreye Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları.....	92
35. Çevreye Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalaması.....	92
36. Çevreye Göre Korunum Puanları Ortalamaları.....	93
37. Cinsiyete Göre RAÖ1 Puan Ortalamaları.....	94
38. Cinsiyete Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları.....	94
39. Cinsiyete Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları.....	95
40. Cinsiyete Göre RAÖ Puan Ortalamaları.....	95
41. Cinsiyete Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları.....	96
42. Cinsiyete Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları..	96
43. Cinsiyete Göre Korunum Ölçeğinde Elde Edilen Puan Ortalamaları.....	97
44. Rol Alma Ölçeklerinin Ahlak Yargısı ve Korunum Ölçeklerine Olan İlişkileri.....	98

ŞEKİLLER

<u>ŞEKİL</u>	<u>Sayfa</u>
1. RAÖ1 ve RAÖ2'de Kullanılan Düzeneğin Üstten Görünüşü.....	45
2. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ1 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları.....	74
3. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ2 Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	74
4. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ3 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları.....	75
5. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ4 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları.....	75
6. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ5 Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	75
7. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları...	80
8. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Korunum Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	85
9. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Küçük Takımla Ölçülen Sayı Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	86
10. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Büyük Sayı Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları	86
11. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Plastrinle Ölçülen Miktar Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	87

VIII

12. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Sıvı ile Ölçülen Miktar Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	87
13. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Plast- rinle Ölçülen Ağırlık Korunumu Ölçeğinden Alı- nan Puan Ortalamaları.....	88
14. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Sıvı ile Ölçülen Ağırlık Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları.....	88
15. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Hacim Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları...	88

BÖLÜM I

GİRİŞ

Gelişim alanında çalışan birçok kuramcıya göre (Freud, Lewin, Piaget, Gesell) psikolojik gelişim, daha karmaşık ve sistemli bir yapının kurulma sürecindeki aşamalı niteliksel değişimlerdir. (1,2) Bu değişimlerdeki yön kişinin kendi içinde ve çevresi ile ilişkilerinde bir dengeye ve davranış bütünlüğüne ulaşabilmesidir. Gelişimde kalıtım ve çevre etmenlerinin etkinlik derecesi en önemli tartışma konusudur fakat kişinin çevre ile etkileşmesinin gerekliliği yadsınmayan bir gerçektir. Çocuk fizik ve sosyal öğeleri tanıyarak çevresine uyum sağlar. Çocuğun diğer kişilerle etkileşimine, toplumsal değerler ve uygun davranış biçimlerini anlamasına ve toplumda yer alma sürecine yapılan değişik yaklaşımlar kişilik gelişimine, bilişsel aşamalara ve öğrenme ilkelerine dayalı olarak gelişimsel veya çevresel etmenleri vurgulamışlardır.

Sosyalleşme olgusunu kişilik gelişimi açısından ele alanlar saldırganlık, bağımsızlık, başarı güdüsü, taklit, özdeşim ve cinsiyetle ilgili rollerin kazanılması konuları üzerinde durmuşlar ve kalıtıma ağırlık vermişlerdir (3). Zihinsel gelişim, öğrenme ve düşünme gibi konuları içeren bilişsel kuram, sosyalleşme sürecinin anlaşılmasına tamamlan-

yıcı bir katkı getirmektedir. Bilişsel kurama göre çocuğun önceden tayin edilmiş aşamalardan geçmesi için çevresiyle aktif olarak etkileşmesi gerekmektedir (4). Öğrenme kuramları ise çevre etmenlerine ağırlık vermişler ve öğrenme ilkelere bağlı olarak yukardaki konuları açıklamaya çalışmışlardır. (3)

Bu araştırmanın konusu bilişsel kuram çerçevesi içinde insanın sosyal çevresini tanımada temel öğelerden biri olduğu ileri sürülen rol alma davranışının 4-11 yaş arası kız ve erkek çocuklarda gelişimsel incelenmesini içermektedir. Rol alma değişik durumlar içinde bir diğer kişinin görüş açısı, duygu, düşünce ve niyetini anlayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Rol alma davranışı diğer iki gelişim boyutuna ilişkin olarak ele alınmıştır. Birincisi toplum değerleri ve ahlak kurallarının öğrenilmesi açısından seçilen paylaşma durumundaki ahlak yargısıdır. İkinci boyut fiziksel çevre kavramlarının gelişimi ile ilgili olan korunum davranışdır. Sosyal ve fizik çevre hakkında kavramların gelişimine çevrenin etkinliği, araştırmada incelenen diğer bir öğedir.

Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Araştırmada ele alınan konuların kuram ve uygulama alanlarına katkısı olacağı düşünülmüştür. On-onbeş yıl önce sine kadar çocuğun sosyal çevreyi anlayışı hakkında çok az bilgi vardı. Çalışmalar daha çok fiziksel çevre ile ilgili kavramların kazanılması üzerinde yoğunlaşmıştı (5). Son zamanlarda çocuğun diğer insanların özelliklerini anlaması ve belli durumlar içinde ne düşünebildiklerini ve duyabildiklerini yordaması araştırma konusu olarak ilgi çekmeye başlamıştır. Sosyal bilişlilik olarak tanımlanan bu alanın incelenmesi iki açıdan önemlidir. Birincisi belli yaş dönemlerinde hangi kavram ve süreçlerin oluştuğuna ait daha bütüncü bir bilişsel gelişim tablosu elde etme olanağı sağlar. İkincisi diğer kişileri doğru algılamadaki başarılarının çocukları kişilerarası ilişkilerde uyumlu ve etkili kıldığı göz önünde tutulursa değerlendirilen veriler eğitim ve klinik gibi uygulama alanlarında kullanılabilir (5).

Gelişim boyutlarının birbirine ilişkin olarak incelenmesi davranışların ne ölçüde birbirine bağımlı olduğunu ortaya koyacak ve eğitim programlarının düzenlenmesinde, hangi alanlara ağırlık verilmesi gerektiğini gösterecektir. Örneğin rol alma ile korunum arasında yüksek bir bağıntı varsa bağıntıyı oluşturan ortak noktalar bulunup bu kavramları geliştirecek programlar düzenlenebilecektir. Aynı şekilde ilişki az veya yoksa her iki davranışın kazanılması için ayrı ayrı eğitim programının düzenlenmesi gerekecektir.

Davranışta gelişimsel etmenlerin yanı sıra çevre etmenlerinin incelenmesi çocuğun içinde bulunduğu ortamın kontrol edilmesi ve eğitimine daha bilinçli yön verilmesi olanaklarını getirecektir. Bu nedenle seçilen çevre koşullarından biri korunmaya muhtaç çocukların yetiştikleri kurumlardır.

Bu kurumlarda yetişen çocukların başka kişilerle olumlu etkileşim azlığı, uyarıcı yoksunluğu ve eğitim yetersizliği nedenleriyle fiziksel, sözel, duygusal, sosyal ve zihinsel alanlarda gerilik gösterdikleri yurdumuzda ve diğer ülkelerde yapılan araştırmalarda saptanmıştır (6,7,8). Çevre koşullarının düzenlenmesi topluma düşen bir sorumluluk olduğuna göre kurum dışındaki istendik koşullara göre farklılık derecesinin anlaşılması ve farkın giderilmesi için önlemler alınması zorunludur.

Gough (9) rol alma davranışının kendini anlama, kendini kontrol, karşıdaki kişinin tepkilerine karşı duyarlı olma ve kendi tepkilerini değiştirip erteleyerek başka kişilere uyum sağlama yeteneklerini geliştirdiğini söylemektedir. Yine yazarlar rol alma davranışının yetişkin döneminde de ele alınması gereken bir konu olduğunu savunmaktadırlar.⁽¹⁰⁾ Bu görüşlere göre rol alma davranışı kişilik gelişimi ve sosyal ilişkiler yönünden hayat çizgisi içinde her zaman yeri olan önemli bir konu olmaktadır.

Rol Alma Davranışına Kuramsal Yaklaşımlar

Sosyal bilişlilik gelişimi ile ilgili çalışmaların çoğu bilişsel gelişim kuramından kaynaklanmışlardır (11). Kohlberg (12) tarafından öne sürülen bilişsel gelişim kuramı varsayımları şöyle özetlenebilir :

1- Gelişim, sistem ilişkileri olarak tanımlanan bilişsel yapıların basit değişimleridir.

2- Sistem yapılanması doğrudan doğruya olgunlaşma veya öğrenmenin bir sonucu değil, organizma ve çevrenin etkileşiminden oluşur.

3- Değerlerini anlama başkaları hakkında daha fazla bilgi edinmek değil, bu bilgilerin anlamlı şekilde organizasyonudur. Kişinin başkaları ile olan yaşantılarından öğrendikleri bu yaşantıların bilişsel sistem içinde değerlendirilmesine dayalıdır.

Bilişsel ekolün kurucusu Piaget'e (11) göre her çocuk sırasıyla şu dönemlerden geçer.

- 1- Duyu-motor (0-18 ay)
- 2- İşlem öncesi dönem (18 ay-7 yaş)
- 3- Somut işlemler dönemi (7 yaş-12 yaş)
- 4- Formal işlemler dönemi (12 yaştan sonra)

Bu dönemlerin özellikleri şunlardır :

1- Her dönem bütünleşmiş bir organizasyondur ve nitelik olarak diğerinden farklıdır.

2- Bir dönem bir sonraki dönem ile bütünlük içindedir ve sonraki bir öncekinin yerini alır,

3- Çocuk çevre tarafından hazır bir sentezi kendine aktaracağı yerde aktif olarak bir sentezi kendisi kurar, yapılaştırır,

4- Her çocuk aşağı yukarı aynı yaşlarda fakat kendine özgü ritmler sırasıyla aynı dönemlerden geçer.

Bu dönemden diğerine geçişi iki mekanizma sağlar: Özümleme ve uyma. Özümleme çocuğun sahip olduğu düşünce ve şemalara yeni bir düşünce veya nesneyi yerleştirmesidir. Uyma ise yeni nesnenin veya düşünme nesnesinin özellikleri ne göre yeni bir bilişsel yapının kurulması veya duyu-motor düzeyde davranışın değişmesidir. Özümleme ve uyma çocuğun çevresine dengeli bir şekilde uyumunu sağlamaktadır.

Yine bu mekanizmalarla çocuk Piaget'in temel kavramı olan işlemsel düşünce şekline ulaşır. İşlem tersgiderlik özelliği olan düşünce şeklidir. Her işlemin bir zıt şekli vardır. Örneğin $12 \times 12 = 144$ ve 144 ün karekökü 12 dir. Uzun ve dar bir kaptaki su yayvan ve geniş bir kaba aktarılırsa hacim olarak eşittir. Çocuğun bu eşitliği düşünebilmesi için başladığı noktaya zihnen dönüş yapması gerekir. İşlem öncesi dönemde olan çocuk deney gözünün önünde yapıldığı halde kısa kaptaki suyun daha az olduğunu söyler.

İşlem öncesi dönemde çocuğun düşüncesinde benmerkezcilik baskındır. Benmerkezci düşünce yapısına sahip çocuk

kendi düşüncesini başkalarından ayırdedememekte, yalnızca kendi açısından dış çevreyi değerlendirmektedir.

Piaget'in (13) zihinsel realism olarak adlandırdığı ve benmerkezciliğin neden olduğu diğer bir düşünce şekli öz-
ne ve nesnenin birbirine karıştırılmasıdır. Örneğin çocuk profile iki göz çizer. Bundan başka somut ve soyut birbirine karışmaktadır. Çocuğa göre düşünce, konuşma davranışıdır. İsimler eşyanın içindedir. Piaget nedensellik ilişkilerinde, ahlak yargısı, mekan kavramı ve iletişimdeki yanılgıları benmerkezci düşünceye bağlar.

Benmerkezciliğe bağlı olan diğer bir olgu merkezleşmedir. Bu süreç çocuğun bir olay veya nesnenin yalnızca bir özelliğine dikkat etmesidir. Uyarıcının diğer özelliklerini görmeme çocuğun akıl yürütmesinde yanılgılara neden olacaktır. Merkezlesizleşme yeteneksizliği işlem öncesi dönemin belirgin özelliklerindedir. Örneğin değişik biçimlerdeki kaplara su aktarıldığı zaman çocuk kabin ya uzunluğuna ya da enine dikkatini merkezleştirecektir. "Uzun kaptaki su daha çok" diyebilecektir.

Piaget (11) benmerkezciliğin dönemlere göre değişik niteliklerini açıklamıştır. Duyu-motor dönemde çocuk kendi faaliyetleri ile kendisini ayıramamaktadır. Bu dönemdeki merkezlesizleşme çocuğun kendisi ile nesnenin ayrı olduğunu anlaması ve davranışları ile kendini ayırdedebilmesidir. İşlem öncesi dönemde simgeler düzeyinde benmerkezcilik görülür. Söz-

cükler gerçekte taşıdıklarından daha fazla anlam taşırlar. Diğer kişilerle kendi görüşü arasında ayırım yapamaz. Çocuk tasavvur düzeyindeki benmerkezcilikten iki öge veya ilişkiyi aynı anda ele alabildiği zaman kurtulabilir. Merkezsizleşme görüldüğü zaman sembol ve simgelediği nesneyi ayrı ayrı düşünebilir. ^{Çocuk}üçüncü benmerkezcilik somut işlemler döneminde sınıflandırma, ilişkiler kurma ve nicelik kavramlarını zihinsel süreçlerle değerlendirirken kendi zihinsel ürünleri ile algıladıklarını ayırtedemez. Örneğin bir denence geliştirdiği zaman bu denencenin kendi düşüncelerinin sonucu değil, fakat dışardaki durumların oluşturduğu yanılgısına düşer. Diğer bir deyişle, kendi düşüncesine nesnel olarak bakmaz. Formal düşünce ile zihinsel yapıların duruma göre kullanılması gerektiğini anlar.

Sosyal alandaki etkileşimlerle, özellikle arkadaşların olumlu ve olumsuz tepkilerinden kazandığı düşüncelerle, çocuk benmerkezcilikten kurtulacaktır. Anne baba ve diğer yetişkinlerin durumları hakkında açıklayıcı bilgiler vermesi ve etkili iletişim olanakları hazırlaması, başkalarının açılardan bakmayı kolaylaştıracaktır.

Rol Alma Davranışının Açıklanmasında Geliştirelen Modeller

Sosyal bilişlilik alanında geliştirilen iki model vardır (5). Birincisi Selman'ın (14) geliştirdiği rol alma yeteneğinde görülen aşamalarla ilgilidir, Selman'a göre çocuk 6 yaşından önce benmerkezcidir. Diğer bir deyişle sosyal

durumları kendi değerlendirişii ile değişik görüş aılları arasında ayırım yapamaz, Başkasının farklı görüşü olduğunu anlayabilir. Fakat farklılığı kesin olarak açıklayamaz. 6-10 yaşları arasında benmerkezci döneme göre iki önemli kavrama ulaşır. Birincisi başkalarının düşünce, niyet ve duygularının nasıl farklı olabileceğini anlar. İkincisi kendi iç düşüncelerinin başkasının düşünce konusu olabileceğini anlar. 10-11 yaşlarında karşılıklı rol alma düzeyine erişir. Başkası kendi görüş ve düşüncesinin farkındayken o da aynı zamanda bu görüşün farkındadır. 12 yaşından sonraki erginlik döneminde iki kişi düzeyindeki rol alma yeteneği sosyal sistem düzeyine geçer ve kişi yaşantılarının genellemesini yapar. Erginlik dönemindeki kişi hem kendisinin hem karşısındaki kişinin karşılıklı rol alma durumundan sıyrılıp işin dinamiğini anlar. Byrne (15) Selman'ın modeline erginlikten sonraki dönemi eklemiştir. Kişi kendi ve sosyal grubun perspektiflerinin ilişkisini anlar. Sosyal gerçeklerin yorumlanmasının kendi kültürünün oluşturduğu sisteme göre olduğunu bilir. Selman'ın modelinde görülen aşamalar ahlak yargıları ve basit sosyal durumları içeren çatışma öykülerine çocukların verdikleri yanıtların analizi ile çizilmiştir.

(16) (17) (18)
De Vries, Feffer, Kuhn ve Flavell (19) çocuklarla yaptıkları çalışmalardan Selman'ın aşama modeline benzer modeller geliştirmişlerdir.

Gelişim aşamalarının yanısıra geliştirilmiş ikinci kuramsal model rol alma davranışındaki olay serisidir.

Flavell (19) rol almada "var olma", "gereksinme" "yordama" ve "uygulama" olayları olduğunu söyler. Rol alma davranışının oluşmasında kişinin önce diğer kişinin açıkta görülmeyen psikolojik yaşantılarının "var olabileceğini" anlaması gerekir. İkinci olarak içinde bulunduğu durumun başkasının psikolojik yaşantısını yordamaya "gereklilik" gösterdiğini farketmelidir. Yordama uyarıcıların ayırdedilmesi, uyarıcıların sentezlenmesi ve durumda hangi olasılıkların olabileceğine dair akıl yürütme gibi zihinsel süreçleri kapsar. Çocuk zihinsel faaliyetlerle diğer kişinin öznel yaşantılarını düşünce düzeyinde ele alabilecektir. "Uygulama", oyun stratejisi kurma veya iletişimde gerekli yanıtı verme gibi yordama sonucunda ortaya konan davranıştır.

Sosyal Psikolojinin Katkısı

Kişilerarası etkileşimde davranış nedenleri ve hangi süreçlerin işe karıştığı konusunda kuramsal katkılar getirenler sosyal psikologlardır (5). Örneğin Heider (1) yetişkin bir kişi bir diğerinin davranışını çevredeki etmenlerden, kişideki etmenlerden veya her ikisinin fonksiyonundan yordar demektedir. Kişi etmenleri ikiye ayrılır. Kişinin yeteneği ve kişinin ne yapmaya niyetlendiği ve gayret ettiği'dir. Eğer bu etmenlerden biri olmazsa davranış ortaya çıkmaz.

Heider davranışı gelişim açısından çok az ele almakla beraber Piaget'in ahlak gelişiminde gösterdiği gibi dav-

ranışın değerlendirilmesinde önce niyetlere dikkat edilmediği, niyetlerin bir sonraki aşamada değerlendirme içine alındığına değinir.

Kelly (20) yetişkinin davranış nedenlerini anlayış yöntemi üzerinde bazı görüşler öne sürmüştür. Örneğin yetişkin gözlediği kişinin davranışının nedenini aynı davranışı daha önce birçok durumda izlemişse o kişinin davranış özelliğine bağlayacaktır. Belli bir davranış belli bir durumda birçok kişide birden görülüyorsa davranışın nedeni duruma bağlıdır.

Sosyal psikoloji araştırmacılarının diğer bir alanı kişilerin algılanmasını, diğer bir kişinin betimlenmesi, o kişinin veya davranışlarının sınıflandırılması, ve belli vasıfların verilmesinin nasıl olduğu sorularını konu alır (5). Bir diğer kişideki gelişimi araştıranlar çalışmalarını Werner'in kuramına dayandırıyorlardı. Werner'e (1) göre gelişim daha bütün, ayrılaşmamış durumlardan özel, ayrılaşmış hiyerarşik bir bütüne ulaşmadır. Kişi algılamada benmerkezcilik, ayırdetme ve kişi ile ilgili kavramların organizasyonu incelenmektedir. Son çalışmalar tek kurama bağlanmamakta, değişik kuramlardan faydalanmaktadırlar (5).

İlgili Araştırmalar

Sosyal bilişlilik alanındaki araştırmalar başlıca beş soruyu yanıtlamaya çalışmıştır :

- 1- Başkası ne görmektedir ?
- 2- Başkasının belli durumlarda duyguları nedir ?
- 3- Başkası ne düşünmektedir ?
- 4- Başkası ne yapmaya niyet etmektedir ?
- 5- Başkası nasıl bir insandır ?

Araştırmada kurumda yetişen çocukların dil gelişim geriliği gösterdiği göz önüne alınarak ölçme kolaylığı olan ve durumun basit olduğu alanlar seçilmiştir. Mekan problemleri kişinin içinde bulunduğu en az değişkenin rol aldığı problemlerdir. İkinci olarak başkasının düşüncesinin yordanması ile ilgili alan seçilmiştir.

Mekânla İlgili Rol Alma Davranışı

Çocuğun başkasının görsel yaşantısını anlayabilmesi o kişiyi mekan içindeki durumu ile beraber düşünmesine bağlıdır (21). Bir diğer kişinin görüş açısından bakabilme yeteneğinin ölçülmesinde Piaget ve Inhelder'in "üç dağ" deneyi klasikleşmiş bir çalışmadır (5). Bu deneyde çocuğa üç ayrı büyüklükteki dağlardan oluşan bir maket gösterilir ve bir oyuncak bebeğin maketin çeşitli yerlerinden ne görebileceği sorulur. Okul öncesi çocukların verdikleri yanıtlarda Piaget benmerkezciliğin neden olduğu bir yanılgı kaydetmiştir. Ken-

dini ve başkasını ayırdedememe yanılğısı mekanla ilgili diğ-
er kavramlarda da görölmüştür. Çocuk kendisi ile başkasının
ilişkisini veya nesne ve insanların bir diğ-erine göre olan
ilişkisini değışik durumlar içinde koruyamamakta, ilişki kav-
ramlarını nesnenin mutlak bir özelliğı olarak anlamaktadır.
Örneğın çocuk kendi sağı ile karşılıklı durdurduğı kişinin
sol yanını bir tutacaktır.

Piaget üç dağ modeli ölçeğine aldığı yanıtlarda üç
aşama kaydetmiştir. 4-6 yaşlarında görölen birinci aşamada
çocuk kendi görüş açısını bebeğın görüş açısıyla bir tutmak-
tadır. Bu dönemdeki çocuklar verilen direktifleri sezgi yo-
luyla anlamışlar fakat problemi doğru çözümleyememişlerdir.
Dört yaşından küçük çocuklar verilen direktifleri anlamakta
güçlük çektikleri için teste alınmamışlardır. Piaget'nin de-
neyinin uygulanması için çocuğun değışik açılardan perspek-
tifin değıştiğini anlaması gerekir. 6 ve 7 yaşlarında çocuk
kendisinin ve bebeğın görüş açılarının farklı olduğunu söy-
ler fakat farklılığı kesin olarak açıklayamaz. Piaget'nin
üçüncü aşama olarak belirttiğı 8 ve 9 yaşlarda değışik görüş
açılarının farklılığı anlaşılmakta ve çok az hata yapılmakta-
dır.

Flavell ve Laurendau ve Pınard'ın üç nesne düzeni ile
ilgili çalışmalarındaki bulgular hem yaş hem aşama sırası yö-
nünden Piaget'nin çalışmaları ile aynı paraleldedir. (5).

Flavell (19) başkasının görüş açısını ayırdedebilme
yeteneğinin gelişimini altı yaştan önce daha basitleştiril-

miş düzenekler ve anlaşılması kolay direktiflerle incelemek istemiştir. Flavell iki soruya yanıt aramıştır: 1- Çocuk başkasının ne gördüğünü ve nasıl gördüğünü anlayabilmekte midir? 2- Çocuğun davranışı duyu-motor mu yoksa tasavvur düzeyinde midir?

Flavell'in çalışmasında "sıfır düzeyi" olarak adlandırıldığı davranışlar duyu-motor davranışları içermektedir. Çocuktan istenilen gördüğü nesneyi örneğin oyuncak bir köpeği sadece ayaklarının altını görse dahi tanıyabilmesidir. Bu konuda Masangkay ve arkadaşları (22) bir deney yapmışlardır. Her kenarında değişik resimler olan bir kart 2 ve 15 yaş arası çocuklara gösterilmiş ve "Sen ne görüyorsun?" "Ben ne görüyorum?" soruları sorulmuştur. Sıfır düzeyindeki çocuk ikinci soruyu doğru yanıtlamıyacaktır, Soru "Benim tarafımdaki kartta ne var" şeklinde değiştirilirse doğru yanıt alınabilir. Çocuk nesnelere tasavvur edebilmekte fakat bu nesnelere ilişkin olarak bir başkasının görsel yaşantısını tasavvur edememektedir. Eğer çocuk kendiliğinden "Ben ne görüyorum?" derse iki sorunun aynı olduğunu anladığı ve bir sonraki aşamaya geldiği söylenebilir.

Aynı soruyu çocuk deneycinin sorusunu aynen tekrar ederek ve deneycinin "ben" dediğini, soruyu tekrarladığı sırada kendi "beni" olarak ele alırsa hatalı, diğer bir deyişle benmerkezci bir yanıt verecektir.

Shantz ve Watson (21) Flavell'in öne sürdüğü varsayımı doğrular nitelikte bulgular elde etmişlerdir. 3 ve 5

yaş arası denekler önce kapalı bir kutu içindeki birkaç nes-
neden oluşan düzeneği görmüşlerdir. Daha sonra aynı düzene-
ğe aksi tarafı geçerek bakmışlardır. Bazı denemelerde düze-
neğin kendileriyle beraber 180° döndüğünün farkına varmış-
lardır. Deneklerin yarısı aynı görüntüyü görünce şaşkınlık
tepkisi göstermişlerdir. Böylece deney çocukların değişik
açılardan nesnenin kendileri için değişik görünebileceğini
bildiklerini göstermektedir.

Flavell'in birinci düzeye eriştiğini söylediği çocuk
artık kendisinin görmediği, nesneyi karşısındaki kişinin gö-
rebileceğini tasavvur edebilmektedir. Fakat başkasının nes-
neyi nasıl gördüğünü bilememektedir. Böylece çocuk deneyci-
nin "ben ne görüyorum" sorusuna doğru yanıt verebilecektir.
Masangkay ve arkadaşlarının (22) yaptığı bir çalışmada bu
basit rol alma davranışı iki yaştaki çocukların yüzde elli-
sinde ve üç yaş çocuklarının hepsinde gözlenmiştir. Aynı yön-
temi kullanan Strayer, Bigelow ve Ames (23) 24 ve 30 ay ara-
sı 24 denekten 9 unun deneylerin çoğuna doğru yanıt verdik-
lerini kaydetmişlerdir. Strayer ve arkadaşları 18-30
aylık çocuklarda başarının "ben" ve "sen" zamirlerinin gün-
lük konuşmada doğru kullanılmasıyla ilişkili olduğunu bul-
muştur.

İkinci düzeyde çocuk başkasının ne gördüğüne ek olarak
nasıl gördüğünü de bilmektedir. Üç dağ deneyi bu durumu
açıkça ortaya koymaktadır. Daha basit bir düzenek, özelli-
le tek ve çocuk için anlamlı bir nesne ile yapılan çalışma-

larda, okul öncesi çocukların başkasının nasıl gördüğü kavramına eriştiklerine dair bulgular elde edenler Fishbein Lewis, Keiffer; Laubengayer; ve Lewis ve Fishbein'dir (5).

Flavell'in en son düzey olarak öne sürdüğü ve daha test edilmemiş mekân yeteneği, karşıdaki kişinin retina imajının kesinlikle yordanabilmesidir (19).

Yukarda sözü geçen araştırmalar mekanla ilgili rol alma aşamaları üzerinde yapılan çalışmaları özetlemekteydi. Araştırmaların çözmeye yöneldikleri diğer bir soru hangi süreçlerin davranışta rol oynadığıdır. Bu konuda başlıca üç yaklaşım vardır: Hata tiplerinin analizi, ölçeğin algısal özelliklerinin incelenmesi ve mekanda hareketin rolünün incelenmesi (5).

Yapılan hata tipleri, diğer problem çözme durumlarında olduğu gibi problemlerin çözülme şekli hakkında bilgi verebilmektedir. Coie, Costanzo ve Farnill (24) 5 ve 11 yaşlarındaki denekleri üç nesne düzeneği ile sınamışlardır. Elde edilen verilerde önce hangi nesnenin görüldüğü, daha sonra bu nesnelerin belli bir yerden nasıl görüldüğü ve en son olarak nesnelerin sağ-sol boyutlarının neresinde görüldüğü incelenmiştir. İlk iki aşama Flavell'in okul öncesi deneklerde bir nesne ile yapılan deneylerdeki başarı bulguları ile benzerlik göstermektedir. Hataların analizi ile destekleyici veriler getiren diğer bir çalışma Shantz ve Watson'un (21) $3 \frac{1}{2}$ - $6 \frac{1}{2}$ yaş grubunda yaptıkları çalışma-

dir. Bu çalışmada benmerkezci hatalar en sık rastlanan hata türüdür. İkinci hata türü değişik bir görüşün olabileceğini sezme fakat bunun açıkça ne olabileceğini kestirememe durumudur. Deneyde deneklerden üç dağ maketinde bebeğin neler görebileceğini değişik fotoğraf seçeneklerinden birini seçerek bulmaları istenmiştir. Sözü geçen ikinci tür hatayı yapan denekler bebeğin değişik görebileceğini anlatmak için en çok farklılık gösteren resmi seçmişlerdir. Bu yaş grubunda en az rastlanan hata türü nesnelere ilişkisi yönünden doğru fakat açı bakımından ele alındığında yanlışlık gösteren resimlerin seçilmesidir.

Süreçlerin anlaşılmasında ikinci yaklaşım çocuğun kendi görüş açısına ne derecede dayalı olarak başkasının görüş açısını incelediğidir (5). Üç dağ deneyinde dağ maketi devamlı olarak çocuğun karşısındadır ve beklenen başkasının görüş şeklini göz önüne getirebilmesidir. Acaba çocuğun gözünün önündeki maketi algılaması diğer kişinin görüşünü düşünmesine engelleyici bir baskınlık mı kazandırmaktadır? Eğer öyleyse maketi kapamak çocuğun başarısını arttıracak mıdır? Brodzinsky, Jackson ve Overton (25) 6,8 ve 10 yaşlarındaki çocukları maketin göz önünde olduğu ve olmadığı durumlarda incelemişler ve yalnızca 8 yaş grubunda maketi gizlemenin olumlu etkisi olduğunu saptamışlardır.

Yazarlar yalnızca 8 yaş grubunda görülen bu durumu mekan kavramı yönünden yeni gelişmelerin başlamasına ve maketi gizlemenin yeteneklerin faaliyetine katkıda bulun-

duğu şeklinde yorumlamışlardır. Bir alt grup, yetenekleri hiç gelişmediği, bir üst grubun ise yetenekleri geliştiği için durumdan etkilenmemişlerdir.

Brodzinsky ve Jackson (26) 6 ve 8 yaş gruplarında çalışmalarını tekrarlamışlardır. Sonuçlar 8 yaş grubu için benzerlik göstermişse de 6 yaş grubunda olumsuz etki ettiği yolundadır. Shantz, Asarnow ve Berkowitz karmaşık olan düzeneklerde başarının 7 ve 9 yaş grubu deneklerinde düşük olduğunu kaydetmişlerdir. (5)

Bu çelişkili bulguların nedenini anlamak zordur. Algılanan objeleri göz önünden kaldırmanın tek ve basit bir etkisi olduğu söylenemez. Objelerin karmaşıklığı ve deneklerin yaşının etkili olduğu söylenebilir. Mekan kavramları ile problem çözmede algının baskınlık kazanması etmeni çok karmaşık bir konu olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır (5).

Mekanda hareketin rolünün analizi üçüncü grup çalışmaları oluşturmaktadır (5). Ele alınan sorular şunlardır :

1- Çocuk düzeneği mi zihinsel olarak çevirmektedir yoksa kendisini mi zihinsel olarak başkasının yerine koymaktadır?

2- Sağ-sol, uzak-yakın ilişkileri sistematik olarak mı çözümlenmeye çalışılmaktadır?

İlk soru görsel imgeleme, ikinci soru mantıksal yordamayı içermektedir.

Huttenlocker ve Presson (27) deneylerinde deneklere düzeneği gösterdikten sonra üzerini örtmüşlerdir. Bir grup oldukları yerde kalmış, ikinci gruptaki denekler kendileri hareket ederek karşıdaki kişinin yerine gelmişlerdir. Yukarıdaki ikinci soruyu yanıtlamak için deneklerin bir kısmına düzeneğin üzerinde devamlı duran bir sopa konmuş, diğer denekler için ise düzeneğe böyle bir nesne eklenmemiştir. Sonuçlara göre dördüncü sınıf öğrencileri kendileri hareket ettikleri zaman daha başarılı olmuşlardır ve üçte bir oranında benmerkezci hata yapmışlardır. Düzeneğe sopanın eklenip eklenmemesinin etkisi görülmemiştir.

Shantz ve arkadaşlarının 7 ve 9 yaş gruplarında değişik durumlar yaratarak yaptıkları deneylerde de deneklerin kendileri hareket ettikleri zaman başarı düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir.⁽⁵⁾

Yapılandırılan durumlar denneğin gerçekten hareket etmesi veya zihinsel olarak kendini başka bir yerde düşünmesi, çocuğun hareket etmesi ve düzeneğin gözlenmesi veya açıkta bırakılması etmenlerinin birleşimi şeklindedir. Her iki yaş grubunda da en başarılı sonuçlar gizlenmiş düzeneğin etrafında çocuğun kendisinin hareket ettiği veya düzeneğin hareket ettiğini düşündüğü durumlarda görülmüştür. Çocuğun aynı yerde kalmaya mecbur olması ve kendinin hareket ettiğini düşünmesini gerektiren durumlarda başarı en düşük düzeydedir. Düzeneğin gizlenmiş veya açık olması etkili görülmemiştir.

Veriler düzeneğin gerçekten hareket etmesinin veya çocuğun zihnen düzeneğin hareket ettiğini düşünmesinin problemi çözmeye eşit etkisi olduğunu düşündürmektedir (5). Her iki durum da aynı şekilde çözümlenmektedir. Çocuk olduğu yerde durduğu zaman zihinsel olarak düzeneği döndürmektedir. Bu durumlarda çocuk yalnızca kendi ve düzenek ilişkisini düşünmektedir. Piaget'nin deneyinde ise denek kendisinininkine ek olarak başkasının açısından da durumu düşünmek zorundadır. Çocuk zihnen yeni pozisyona geçip bu pozisyondan ne görebildiğini söylemekle problemi çözebilecektir. Fakat çocuğun yaptığı bu değildir. Daha önceki iki çalışmada değinildiği gibi çocuk gerçekten hareket ettiği zaman Piaget deneyine göre daha doğru yanıtlar verebilmektedir. Bu da çocuğun zihnen başkasının yerine geçmediğini kanıtlamaktadır. Belki de çocuk başkasını kendi yerine geçirmektedir. veya düzeneği zihnen kendine doğru döndürmektedir. Huttenlocker ve Presson'un (27) çalışmalarına göre yetişkinler bütün düzeneği kendilerine doğru çevirdiklerini ve karşıdaki kişiyle kendilerini bir tuttukları zaman problemi çözdüklerini belirtmişlerdir.

Üçüncü strateji yani sağ-sol, uzak-yakın ilişkileri bir olasılık olarak gözükmekte fakat yetişkinlerde dahi ender görülen bir durum olduğu Huttenlocker ve Presson tarafından öne sürülmüştür (27).

Sonuç olarak görsel rol alma gelişiminde çocuk sırasıyla şu sorulara doğru yanıt vermelidir:

- 1- Başkası birşey görüyor mu?
- 2- Başkası ne görmektedir?
- 3- Başkası nasıl görmektedir?

Okul öncesi ve ilkokul çağı çocukları üzerinde yapılan incelemeler Flavell'in yaşla birlikte başkasının görsel algılarında özelliklerin anlaşılmasının arttığı görüşünü desteklemektedir. Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi gelişim basitten karmaşığa doğrudur fakat diğer alanlarla ilişkili mi olduğu sorusu açıklık kazanmamıştır (5).

Düşüncenin Yordanmasında Rol Alma

Çocuğun belli bir durum veya olay hakkında başkalarının düşüncelerini yordama yeteneğinin ölçülmesinde, iletişim davranışının analizi, oyun ve öykü yöntemleri kullanılmıştır (5).

İletişim çalışmaları çocuğun dili bir başkasına bilgi vermek için nasıl kullandığını araştırmışlardır. Çocuk karşısındakinin bilgisini ve tutumunu analiz ederek kendi söylemek istediklerini ayarlamaktadır. Kendini dinleyen kişinin rolünü alma iletişimin etkili olmasını sağlamaktadır.

Yapılandırılmış oyun durumlarında çocuk karşındaki kişinin kullandığı düşünce staretjilerini yordayarak oyunu kazanmaya çalışır. Örneğin De Vries (16) 3 ve 7 yaş çocuklarında karşındaki kişinin parayı hangi elde sakladığını

bulmasını istemiştir. Bazı test durumlarında da parayı saklayan çocuk olmuştur. De Vries parayı saklama ve hangi elde olduğunu tahmin etme oyununda rekabet ve duygusal tepkileri inceleyerek rol alma davranışını beş aşamada sınıflandırmıştır.

Birinci aşamada çocuk kişiye özgü bakış açısının olduğunu farketmemektedir. Bu durumda çocuk kendisine saklaması için verilen parayı tekrar deneyciye uzatır veya saklarsa deneycinin gözü önünde parayı avucuna koyar. İkinci aşamada belki başkalarını taklide bağlı olarak davranışsal düzeyde perspektif farklılığının başladığı görülür. Çocuk parayı aynı elde saklamaz fakat oynadığı kimseyle rekabet edeceğini anlayamamaktadır. Kendisi gibi karşısındakinin de parayı bulmasını istemektedir. Üçüncü aşamada çocuk rekabeti anlamakta fakat oyun eşinin tahmin stratejisi yürüttüğünü anlayamamaktadır. Çocuk parayı düzenli olarak bir sağ, bir sol eline saklar. De Vries bunu çocuk başkasının ne düşünebileceğini düşünmemektedir.şeklinde açıklar. Dördüncü aşamada düzensiz saklama ile aldatma eğilimi görülür fakat karşısındakinin parayı hangi elinde olduğunu tahmin etmesi gerektiğinde düzensiz saklayabileceğini düşünmemektedir. 6 ve 7 yaş çocuklarının çoğunun ulaştığı beşinci aşamada çocuk hem saklarken hem tahmin yürütürken değişik düzenlemeler kullanır ve karşısındakinin de kullanabileceğini düşünür.

Selman (23) özel olarak yapılmış odalar kullanarak görsel rol alma davranışını ve yine aynı durum içinde çocu-

ğun odadaki oyuncaklardan ne seçebileceğini tahmin etmesini isteyerek başkasının düşünce stratejisini yordama davranışını incelemek istemiştir.

4-5 yaş çocuklarında elde edilen sözel tepkiler analiz edilince dört aşama olduğu görülmüştür. A düzeyindeki çocuk başkasının farkındadır fakat kendi düşünce ve algısını karşısındakinden ayırdedememektedir. B düzeyinde kendi ve başkasının düşüncesinin farklı olabileceğini açıkça anlamakta fakat aradaki benzerlikleri görememektedir. Kendisini başkasının yerine koyarak düşünceler arasında benzerliklerin bulunabileceğini düşünme C düzeyinin özelliğidir. En son aşamada ise çocuk başkasının kendine özgü düşünce şekli olabileceğini ve bu düşüncenin kendisinkinden farklı veya kendisinkine benzer olabileceğini bilir.

Başkasının düşüncesinin kendi düşüncesiyle aynı olabileceği varsayımı Selman'ın bulgularına göre 5 yaşta doruk noktaya ulaşmaktadır (5). 6 yaştaki denekler düşünce ve stratejilerde farklılığın olabileceğini anlamışlardır. De Vries 5 yaşta rol alma davranışının başlayabileceğinden söz ederken Selman 5 yaş grubunda çok az denekte bu davranışın gözlemlendiğini belirtmektedir. Aradaki bu farklılığı belki değişik ölçeklerin kullanılması yaratmaktadır (5). De Vries oyun davranışının altında yatan bilişsel yapıyı yordamak istemiştir. De Vries çocuğun davranış şeklinden hareket ederken Selman sözel tepkilerden çocuğun tasavvurunu anlamaya

çalışmıştır. Okul öncesi çağda çocukların dil gelişimlerinin oldukça sınırlı olduğu göz önüne alınırsa motor davranışla ölçmenin daha kolay olabileceği düşünülebilir. Saklama oyunu çocuklar arasında yaygın ve sevilen bir oyun olduğu için çocuklar oyunun gerçek anlamını bilmeden yalnızca taklit yoluyla saklama davranışında bulunabilirler. Böylelikle De Vries'in yöntemi rol alma yeteneği yaşını daha önce gösterirken Selman'ın kullandığı yöntem daha geç gösterebilir.

Marvin 4 yaşın üzerindeki okul öncesi çocuklarda basit rol alma davranışına rastlanabileceğini söylemiştir.⁽⁵⁾ Marvin'e göre bu tür davranışların görülme olasılığı yeni durumlardan çok çocuğun bildiği durumlarda fazladır. Örneğin annesi odadan dışarı çıkan çocuğa "anneni geri getirebilir misin?" şeklinde soru yöneltince yaşa göre değişik tepkiler alınmıştır. 2 yaştaki deneklerin hepsi ve 3 yaştaki deneklerin çoğu soruya "Evet getirebilirim" yanıtını vermişlerdir. 4 yaştan sonra ise benmerkezci olmayan tepkiler görülmeye başlanmıştır.

Flavell'in⁽¹⁹⁾ geliştirdiği bir oyun De Vries'in para saklama oyununa benzerlik göstermekte fakat ilkokul çağı çocuklarına uygulanan bu oyunda davranışın açıklanması istenmektedir. Çocuğun önüne üzerinde 5¢ ve 10¢ yapıştırılmış kutular konur. Kutuların içinde de 5¢ ve 10¢ bulunmaktadır. Çocuk oyunda arkadaşı odanın dışında iken kutulardan birinin içindeki parayı alıp saklıyacaktır. Amaç arkadaşının parayı bulmasını önlemektir. Oyun kuralları iki çocuk önünde konu-

şulur. Arkadaşı odadan çıkınca çocuğa hangi kutudaki parayı alacağı ve neden böyle davrandığının açıklanması istenir.

Flavell aldığı yanıtları dört sınıfta toplamıştır. Birinci düzeyde çocuk gelişigüzel seçim yapar ve karşısındaki bir seçim yapacağı beklentisinde değildir. İkinci düzeyde çocuk arkadaşının kazançlı çıkmak istediğini ve değeri fazla olan parayı alacağını düşünür. Üçüncü düzeyde önemli bir gelişme farkedilir. Çocuk ne düşündüğünün arkadaşı tarafından da düşünülebileceğini göz önüne alarak 10[¢] yerine 5[¢] kutusundaki parayı alıp saklar. Selman ⁽²⁰⁾ bu davranışı karşılıklı rol alma (reciprocal role taking) olarak adlandırır. Daha ileri bir düzeyde çocuk üçüncü düzeyde kullandığı stratejinin arkadaşı tarafından düşünülebileceğini söyler. ve 10[¢] kutusundaki parayı saklar. Flavell ⁽¹⁹⁾ en alt düzeyin 16 yaş da içeren her yaş grubunda, ikinci düzeyin 7 ve 10 yaş arasında, üçüncü düzeyin ise 11 yaş ve daha sonrasında görüldüğünü söyler. Selman ⁽²⁹⁾ aynı oyun tekniğini kullandığı çalışmada 8 ve 10 yaş arasındaki deneklerin üçte birinde üçüncü düzeyde yanıt aldığını belirtmiştir. Dördüncü düzeye Flavell'in test ettiği deneklerden çok azı ulaşmıştır.

Diğer bir kişinin ne düşündüğünün yordanması ile ilgili araştırmalarda üçüncü bir yöntem öykülerin çeşitli şekillerde kullanılmasıdır ⁽⁵⁾. Birinci şekilde çocuk öyküyü kendisi yaratır ve daha sonra öyküdeki her karakter açısından durumu tekrar anlatır. Bu yöntem örneği olarak Feffer'in ⁽³⁰⁾ Rol Alma Ölçeği gösterilebilir. Feffer'in bulgularına göre

6 yaşındaki denekler öyküdeki kişiler açısından durumu anlatmaya çalışmaktadırlar fakat öykünün bütünlüğünü korumakta güçlük çekmektedirler. 7-8 yaştakiler değişik perspektifleri bağdaştırabilmekte, 9 yaştakiler değişik görüş açılarının birbirine olan etkinliğinden bahsedebilmektedirler.

İkinci bir yöntem sosyal bir çatışma durumunun çocuğa anlatılması ve bu durum içinde çocuğun sosyal beklentilerin farkında olup olmadığının incelenmesidir. Byrne, Turiel ve Selman ve Byrne'nin çalışmaları bu yönde yapılan araştırmalardır (5).

Selman (14) çocukların sosyal çatışma durumlarına gösterdikleri tepkilerin gelişimsel analizinden aşağıdaki aşamaların olduğunu öne sürmüştür. Birinci aşama 6-8 yaşları arasındadır. Çocuk sosyal alandaki faaliyetleri başkasının kendisinden daha farklı yorumlayabileceğini anlayabilmektedir. Bu değişik yorum her kişinin durum hakkında bildiklerine bağlıdır. Çocuk aynı zamanda niyete bağlı veya kaza ile olan durumları ayırdedebilmektedir. 9-10 yaşlarında görülen ikinci aşamada çocuk kendisinin ve kendi içindeki duygu, düşünce ve niyetlerin karşısındaki kişinin düşünce konusu olabileceğini anlar. Diğer bir deyişle kendine ve başkasının kendine bakış şekline objektif olarak bakabilir. Üçüncü aşamada (10-12 yaş) karşılıklı rol alma davranışı görülür. Selman'ın öne sürdüğü aşama modeli Feffer'in bulgularına paralellik göstermektedir. Feffer'in basit düzeyde başkalarının açısından olaylara bakabilme yeteneği ve Selman'ın birinci

aşaması 6 yaşlarında görülmektedir. Her iki yazar da perspektiflerin birleştirilip bütünlük kazanması özelliğinin 8-9 yaşlarında görüldüğünü öne sürerler. Yine Feffer'e ve Selman'a göre aynı zamanda oluşan karşılıklı rol alma davranışı on yaşlarının tepki özelliği olmaktadır.

Üçüncü tip öykü tekniği çocuğun yalnızca kendi bildiği bilgileri başkasının bildiğini varsayıp saymadığını incelemek istiyen öykülerdir (5) Flavell (19) deneklere yedi kart gösterir. Kartlardaki resimler yolda yürüyen bir çocuğun bir köpektan korkup ağaca çıkmasını ve sonunda ağaçta elma yemesini göstermektedir. Köpeğin çocuğu kovalaması ve çocuğun yüzündeki korku ifadesini gösteren resimler çıkarılınca değişik bir öykü ortaya çıkar. Deneğe yalnızca ikinci seri resimleri gören birinin ne anlatabileceği sorulur. Alınan sonuçlar diğer öykü teknikleriyle elde edilen bulgularla tutarlılık göstermiştir.

Çocuğun kendi düşüncesi, düşünce nesnesi ve diğer kişi öğelerinin ürüntüleşmesindeki aşamaları Flavell aşağıdaki şekilde betimler. Birinci aşamada çocukta kendi düşüncesinin başkasının da düşüncesi olduğu inancı vardır. İkinci aşamada bu nesne ve kişi ile ilgili düşüncesinin karşısındaki düşünce nesnesi olabileceğini bilir. Örneğin "Onun hakkında ne düşünebildiğini biliyorsun" diyebilir. Çocuğun "Benim senin bu oyuncağı niye sevdiğini anlamadığını bildiğinin farkındayım" diyebilmesi yani düşüncelerin sonsuza kadar karşılıklı etkileşim olasılığının farkına varabilmesi

en son ve en karmaşık aşama düzeyidir.

Bulgular gelişimsel açıdan gözden geçirilirse düşünce alanında rol almanın 6 yaşlarında başladığı görülür (5). 6 yaşındaki çocuk başkasının kendinden başka düşünce ve bilgi sahibi olabileceğini yordayabilmektedir. İlkokul çağının birinci yarısında başkasının kendi düşüncesinin farkında olabileceğini bilir. 10 yaşlarında başkasının ne düşünebileceğini anlamasına ek olarak kendi düşüncelerinin başkalarının düşünce alanına girdiği farkedebilir. Karşılıklı düşünce etkileşiminde kesin ve doğru yargılara varabilme yeteneği erginlik çağının sonuna kadar gelişme göstermektedir.

Dönemlerin görülme yaşı konusunda bazı farklı bulgular elde edilmiştir. De Vries (16) 6 ve 7 yaş deneklerinin çoğunun hem başkasının açısından bakabildiğini hem karşıdaki kişinin kendi düşüncesinin farkında olabileceğini öne sürmüştür. Bu yetenek, diğer çalışmalarda 8 ve 9 yaş civarı olarak kaydedilmiştir. Bulgulardaki bu farklılık kullanılan tekniklerden ileri gelebileceği gibi verilen durumların çocuğun daha önce geçirdiği yaşantılara benzerlik göstermesi başarıyı arttıracaktır çünkü çocuk bu gibi durumlarda bir gereksinme olarak kendisi strateji geliştirmiş olabilir (5).

Rol Alma Davranışının Diğer Bilişsel Yeteneklerle Olan İlişkisi

Sosyal bilişlilik yetenekleriyle sosyal alan dışındaki bilişsel yetenekler arasındaki ilişki çeşitli psi-

kometrik yöntemler ve rol alma ölçekleri ile ölçülmüş ve genellikle 20 ve 40 arasında korelasyon elde edilmiştir (31,32) Cinsiyet, sosyo-ekonomik sınıf ve verilen zeka testinin sözel veya yapay olması değişkenlerinin korelasyonu etkilediği görülmüştür. Araştırmalarda elde edilen bulguların sonuçlarına bakarak sosyal bilişlilik becerilerinin zeka bölümünün bir yansıması olduğu söylenememektedir (5). Ayrıca zeka testlerinin birçok yeteneği içerdiği göz önüne alınırsa arada bulunan ilişkinin sosyal bilişliliğin altında yatan süreçleri açıklayıcı bilgi getireceği beklenemez.

Bu konuda Piaget (11) tersgiderlik gibi bazı mantıksal yeteneklerin rol alma davranışında gerekli olduğunu ve bu nedenle mantıksal işlemler ve rol alma davranışı arasında orta derecede bir ilişki olduğunu savunur.

Rol alma yetenekleri ile bazı özel bilişsel yeteneklerin ilişkisini arayan çalışmalar yapılmıştır. Feffer ve Gourevitch (33) 6-13 yaşlarındaki erkek çocuklara Feffer Rol Alma Ölçeği ile korunum ve sınıflandırma problemleri vermişlerdir. Yaş ve zeka kontrol edilince aradaki ilişki artı yönde ve anlamlı bulunmuştur. Rubin ve Swinson (34) korunum ve rol alma davranışının yüksek korelasyon gösterdiğini söylerken Hallos ve Cowan (35) rol alma ve mantıksal operasyonlar arasında düşük korelasyon olduğunu belirtmişlerdir.

Genel olarak bilişsel ve mantıksal yeteneklerin ilişkili olduğu bulunmuşsa da bilişsel davranışta hangi özel

mantıksal yeteneklerin rolü olduğu açık değildir. Bazı yazarlar korunum ve parça-bütün problemlerinde merkezsizliğin gerekli olduğunu ve yine Piaget'in rol almada da merkezsizliğin rolünün önemli olduğunu ileri sürmesini göz önüne alarak merkezsizlik ve rol alma arasında ilişki olabileceğini belirtirler (5). Parça-bütün ve korunum problemlerinde merkezsizlik yanında uyarıcılara dikkat, tersgiderlik ve çarpma işlemi gibi diğer mantıksal işlemler de kullanılmaktadır. Bu nedenlerle rol alma davranışına etki eden mantıksal yetenek özel olarak saptanamamıştır (5).

Sosyal Bilişlilik ve Sosyal Davranış

Gelişim psikolojisinde en az araştırılmış konulardan biri sosyal bilişlilik ve sosyal davranışlar arasındaki ilişkidir. Hartup (36) çocukların birbirleriyle olan etkileşimlerinin duyu-motor kapasiteleri, bilişsel yetenekleri ve isteklerini kontrol etme güçlerine bağlı olduğunu ve rol alma davranışının birçok sosyal davranışın temelinde yatan bir gereklilik olduğunu söyler. Örneğin rol alma işbirliği ve özgecilik davranışlarının altındaki temel kavramlardan biridir. Hartup'un bu görüşünü destekler veya reddeder nitelikte bulgular azdır (5). İşbirliği arkadaşlık, yardımlaşma ve iyi davranma gibi olumlu sosyal davranışların ortaya çıkmasında ve güçlenmesinde rol alma yeteneğine Aronfreed, Kohlberg, Murphy ve Piaget gibi yazarlar da işaret etmişlerdir (5). Feshbach ve Feshbach (37) çalışmala-

rına dayanarak olumlu sosyal davranışların yanında saldırganlık gibi olumsuz sosyal davranışların kontrolunda rol alma davranışının etkin olduğunu söylemektedirler.

Rol Alma Davranışında Çevre İle İlgili

Etmenler

Rol alma davranışına etki eden çevresel etmenler olarak çocuğun diğer kişilerle olan ilişkisinin nitelik ve nicelik yönleri incelenmiştir (5). Piaget (11) rol alma davranışının gelişiminde arkadaş ilişkilerinin gerekliliğini ön plana almakta fakat anne ve babanın uyguladığı eğitim şeklinin etkisine de önem vermektedir. Piaget baskı eğitimiyle bir emirler sistemi yerine çocuğa eşit insan olarak davranıp sosyal ilişkiler sistemi kazandırmanın rol alma ve ahlak yargısı normlarının anlaşılması yeteneklerini arttıracığını söyler. Anne ve baba kendilerinin ve başkalarının açıkta olmıyan duygu, düşünce ve niyetlerini açıklayarak kavramsal eğitim yapmalıdırlar. Anne baba model olarak ta rol almada etkindir. Hoffman, Kohlberg ve Weinstein da anne babanın etkisi üzerinde durmuşlardır. (5)

Hoffman (38) anne ve babanın yetiştirme şekli ve ahlak gelişimini ilişkili bulmuştur. Bryne ahlak gelişimi ve rol alma davranışı arasında yüksek ilişki bulmuştur. (5) Bu bulgulara göre anne babanın verdiği eğitim ve rol alma ilişkisinden söz edilebilir.

Hallos ve Cowan (39) Norveç'in çiftlik yöresi, köy ve kasaba kesimlerinde rol alma davranışında farklılığı incelemişlerdir. Üç çevreyi birbirinden ayıran etmen anne-baba ve arkadaşların birbirleriyle olan sözel iletişim niceliğidir. Yazarlar 7-9 yaş arasındaki deneklerde mantıksal işlemlerin yaşa dayalı olduğunu ve rol almanın ise daha çok çevre koşullarından etkilendiğini bulmuşlardır. Başarısı en düşük görülen grup, çiftlikte yetişen çocuklar olmuştur. Köy ve kasaba çocukları arasında sözel iletişim farkı olduğu halde rol alma davranışlarında belirgin bir farklılık bulunmamıştır. Yazarlar bu durumu Kohlberg'in belirttiği gibi rol alma davranışı için belli bir sözel iletişim eşiğinin aşılması gerektiğini ve bu eşiğin yukarsındaki farklılığın durumu etkilemediği şeklinde yorumlamışlardır. (5)

İsrail'de Long, Henderson ve Platt (40) Kibbutz ve Moshavim koşullarında arkadaş etkileşimi ve anne babanın yetiştirme şeklinin erginlik çağı deneklerinin rol alma davranışına olan etkisini incelemişlerdir. Kibbutz ortamında anne ve babadan ayrı yaşamının gelişimde engelleyici olmadığı yolunda bulgular elde edilmiştir.

İnceleme konusu olan diğer bir aile ortamı ailedeki çocuk sayısı, kardeşler arasındaki yaş farkı ve cinsiyet etmenleridir. Flavell (19) kendinden birkaç yaş küçük kardeşi olan çocuğun küçük çocuğa bakma ve bildiklerini ona öğretme gibi rolleri tanıyacağı için rol alma davranış fırsatının daha fazla olabileceğini öne sürmüştür. Rubin,

Hultsek ve Peter ⁽⁴¹⁾ ilk doğan ve tek çocukların ikinci veya daha sonra doğan çocuklara göre rol alma yeteneklerinin üst düzeyde olduğunu bulmuşlardır. Staub ⁽⁴²⁾ ve Cicirelli ⁽⁴³⁾ ilk doğan kız çocuklarının ilk doğan erkek çocuklara göre rol alma davranışlarının daha üstün olduğunu gösteren bulgular elde etmişlerdir. Anne ve babanın ilk ve daha sonra doğan çocuklara ayrı davrandıkları göz önüne alınırsa kardeş etkilerini ve anne-baba etkilerini ayırdetmek zorlaşmaktadır ⁽⁵⁾.

Problem

Rol alma davranışı başlıca, gelişimsel aşamalara, ilgili olabileceği düşünülen süreçlere, çevresel etmenlere ve diğer gelişim alanlarına ilişkin olarak incelenmiştir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalara bu araştırmanın getirdiği bir yenilik, rol alma davranışının iki değişik çevre koşulu içinde incelenmesidir: Türk toplumu ve yetiştirme yurdu ortamı. İkinci bir yenilik rol alma davranışının paylaşma ile ilgili bir problem durumunda verilen ahlak yargısı davranışına göre incelenmesidir. Özet olarak, araştırmada aile ortamı ve yetiştirme yurdu koşullarında 4-11 yaş grubu içinde kız ve erkek deneklerin görsel rol alma ve düşünce yordama ile ilgili rol alma davranışlarının, korunum ve ahlak yargısı davranışlarına olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu cümleye göre başlıca şu sorular önem kazanmaktadır:

1- Rol alma davranışında yaşa göre gelişim gözlenebilir mi?

2- Rol alma davranışına çevre, etmenlerinin etkisi var mıdır?

3- Rol alma davranışında cinsiyetin rolü nedir?

4- Rol alma davranışı korunum davranışı ile ilişkili midir?

5- Rol alma davranışının ahlak yargısı ile ilişkisi var mıdır?

Denenceler

Denence 1.- Araştırmada ele alınan davranışlar yaşa bağlı olarak gelişimsel aşama gösterirler.

Alt Denenceler.

- a. Rol alma ölçekleri ile ölçülen rol alma davranışı yaşa dayalı olarak gelişme gösterir.
- b. Ahlak yargısı davranışı yaşa bağlı olarak gelişir
- c. Korunum davranışında yaşa bağlı gelişim gözlenebilir.

Denence 2.- Uyarıcı yoksunluğu ve eğitim yetersizliği olan çevrede yetişen çocuklar, istendik çevre koşullarında yetişen çocuklara göre bilişsel alanda davranış geriliği gösterecektir.

Alt denenceler

- a. Korunum çevresi içinde yetişen çocuklar, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin çocuklarına göre gelişim geriliği gösterecektir.
- b. Kurum çevresi içinde yetişen çocuklar ahlak yargısı davranışı yönünden gerilik göstereceklerdir.
- c. Aile ortamı içinde yetişen çocuklar korunum davranışı yönünden, kurum ortamı içinde yetişen çocuklara göre daha başarılı olacaklardır.

Denence 3.- Kız ve erkek çocuklarında rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışları yönünden farklılık beklenmemektedir.

Denence 4. - Rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışları arasında ilişki vardır.

Alt Denenceler

a. Rol alma ve ahlak yargısı davranışları arasında artı yönde bir ilişki vardır.

b. Rol alma ve korunum davranışları arasında artı yönde bir ilişki vardır.

c. Korunum ve ahlak yargısı davranışları arasında artı yönde bir ilişki vardır.

Denence 4.- Rol alma ölçekleri arasında artı yönde bir ilişki vardır.

Sınırlamalar

1- Yaş grubu 4 ve 11 yaş arasında sınırlandırılmıştır.

2. Deneklerin içinde yetiştikleri ortamlar, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki aile ortamı, Ankara ilindeki yetiştirme yurtları ve Yozgat ili çocuk yuvası ortamları olarak belirlenmiştir.

3. Rol alma davranışı mekanda rol alma ve düşünce yordama ile ilgili rol alma davranışlarını içermektedir.

4. Ahlak yargısı davranışı, çocuğun arkadaşı ile tek sayıda nesnelere paylaşma zorunluğunda olduğu durumda verdiği yargıları kapsar.

5. Korunum davranışı sayı, miktar, ağırlık ve hacim korunumu davranışlarını içermektedir.

Sayıtlılar

1. Testler değişik ortamlarda verilmiş ve değişik ortamların etkisinin olmayacağı varsayılmıştır.

2. Kurumdaki çocukların yaş kayıtlarının doğru olduğu varsayılmıştır.

3. Kurumdaki çocukların zekalarının normal olduğu varsayılmıştır.

4. Ölçeklerin ölçmek istenileni ölçtükleri varsayılmıştır.

Tanımlamalar

Rol alma- Kişinin kendi ve bir başkasının görüşü ve düşüncesi arasındaki ilişkinin niteliğini anlamasıdır.

Benmerkezcilik- Kişinin kendi görüş, duygu ve düşüncesini bir başkasıyla bir tutması, kendini başkasından ayırtedememesidir.

Merkezleşme- Kişinin dikkat ve düşüncesini nesne veya olayların sadece bir yönü üzerinde merkezleştirmesidir.

Paylaşma davranımı- Kişinin bir başkasıyla tek sayıda nesnelere paylaşma zorunluğu olduğu durumlarda gösterdiği davranış.

Korunum- Değişen durumlar içinde nesnelere eşitliğini koruyabilmedir.

Aile denekleri- Babaları yüksek veya en az lise, anneleri en az orta okul mezunu olan, aile ortamı içinde yetişen denekler.

0-6 Yaş Kurum Denekleri- Yozgat ilinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı 0-6 yaş grubu çocukların bulunduğu yuvadan seçilmiş denekler.

7-11 Yaş Kurum Denekleri- Ankara ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 7 yaştan daha büyük çocukların bulunduğu yetiştirme yurtlarına devam eden denekler.

Gazi Osman Paşa ve 10. Yıl İlkokulları- Milli Eğitim Bakanlığına bağlı, yetiştirme yurtlarındaki çocukların devam ettikleri normal ilkokul eğitimi yapan ilkokullar.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Kapsam ve Desen

Bu araştırmada yetiştirme yurtları ve aile ortamları içinde yetişen 4-11 yaş arası kız ve erkek çocuklarının rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışları ele alınmıştır. Uygulama 1977 Temmuz ve 1978 şubat ayları arasında Ankara ve Yozgat illerinde yapılmıştır. 7-11 yaş kurum denekleri 50. Yıl ve Gazi Yetiştirme Yurtlarından, 4-6 yaş grubu kurum denekleri Yozgat ilinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı çocuk yuvasından seğilmiştir. Yozgat ilinde ęalıřılmasının nedeni daha önce Ankara'daki kurum çocuklarına araştırma konusuyla ilgili bir pilot ęalıřma uygulanması ve Yozgat ili yuvasında bulunan 200 çocuk arasından uygun denek seğme olasılığı idi. Aile grubu deneklerini, aileleri orta ve daha üst sosyo-ekonomik düzeyde bulunan yuva ve ilkokullara devam eden çocuklar oluşturmuştur. Aile ortamında yetişen ilk okul ęaęı denekleri kurum denekleri ile aynı ilkokullara devam eden çocuklar arasından seğilmiştir. Bu duruma göre örneklemler, 7-11 yaşta Ankara ilinde sosyo-ekonomik düzeyi orta ve üst gruptaki aile ortamı içinde yetişen yuva ve ilkokullara giden çocukları, Ankara ilinde 7-11 yaş grubu kurum koşullarında yetişen çocukları ve Yozgat ilinde kurum ortamında yetişen 4-6 yaş grubu çocuklarını temsil etmektedir.

Araştırmadaki bağımlı değişkenler rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışları, bağımsız değişkenler, yaş, çevre, cinsiyet ve zeka olarak düşünülmüştür. Amaç zeka ve bazı çevre koşullarının kontrol edilmesiyle sözü geçen davranışlara yaş, çevre ve cinsiyet etmenlerinin etkisinin incelenmesidir.

İstatistiksel işlemlerde her değişken için 10 denek yeterli olabilmektedir. Zeka, sosyo-ekonomik düzey, arkadaşla ilişki, ailede kardeşin olması ve kurumda kalma yılı gibi değişkenler kontrol edildiği için, denek sayısını minimumda tutma zorunluğu doğmuştur. Sekiz yaş grubundan iki ayrı çevre için kız ve erkek deneklerin toplam sayısı 320 olarak düşünülmüştür. Kurum deneklerinde kız çocuklarda 4 ve 7 yaş gruplarında 8'er denek bulunabildiği için denek sayısı 316 ya düşmüştür.

Kuramsal ilkeler ve ölçeklerin nitelikleri göz önünde tutularak yaşlar 4 ve 11 arasında sınırlandırılmıştır. Sözel yeteneğe dayanan testlerde 4 yaşından küçük denekler ditektifleri anlamakta güçlük çekmektedirler. Bu nedenle 4 yaş ilk yaş basamağı olarak alınmıştır. Piaget'e (11) göre somut işlemler dönemi 12 yaş civarında son bulmaktadır. Araştırma Piaget kuramı çerçevesi içinde belli dönemleri incelemeyi amaçlamaktadır. Orta okuldan alınacak deneklerin çevre farklılığı nedeniyle homojenliği bozacağı düşünülmüştür. Uygulanan ölçekler de belli yaş dönemleri için geliştirilmiştir. Yukardaki nedenlerden ikinci sınırlama 11 yaşta yapılmıştır.

Araştırmada davranışların en üst düzey ve en alt düzeyde karşılaştırılması istenmiştir. Daha önceki kuramsal yayınlar ve araştırmalarda öne sürüldüğü gibi, aile içindeki eğitim şekli ve diğer bilişsel alanlarla ilgili uyarıcıların bilişsel gelişime etkili olabileceği denencelerinden hareket edilerek aile deneklerini, sosyo-ekonomik düzeyi orta ve yüksek sınıftan ailelerin çocukları oluşturmuştur. Eğitim düzeyi ve daha yüksek ailelerin, çocuğun bilişsel eğitimine uyarıcıların sentezlenmesi bakımından yardımcı olabilecekleri, olay ve durumlar hakkında açıklayıcı bilgi verebilecekleri ve model olarak kendilerinin katkıda bulunabilecekleri düşünülmüştür. Bu nedenlerle sosyo-ekonomik düzeyde kriter olarak gelir yerine eğitim alınmıştır. Denek olarak babaları yüksek okul veya lise, anneleri en az orta okul mezunu olan çocuklar seçilmiştir.

Kurumlarda yapılan gözlemlerde büyüklerle etkileşim özellikle 0-2 yaş arasında çok azdır. Yozgat Çocuk Yuvasında 18 çocuğa bir bakıcı düşmektedir. Bu bakıcılar ilköğretimden yoksundurlar. 3-6 yaş arasında 25 kişiyle bir öğretmen mesai saatleri içinde ilgilenmektedir. Öğretmenler genellikle orta okul mezunlardır. ve çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda onları eğitecek uzman kişiden yoksundurlar. Çocuklar kurum çevresi dışına çıkmamakta ve kurum içinde de çok az uyarıcı bulunmaktadır.

Yazarlar sosyal olayları yorumlamada arkadaş etkileşiminin önemi üzerinde durmuşlardır (11,36). Yine kendinden

küçük kardeşi olmanın rol alma davranışında üstünlük sağladığı öne sürülmüştür (41). Bu görüşlere göre sosyometri yöntemi uygulanarak arkadaşları tarafından seçilmeyen denekler araştırma dışında bırakılmışlar, arkadaşları ile belli etkileşim düzeyinde olanlar denek olarak seçilmişlerdir. 0-6 yaş grubunda kurum ve aile çocuklarının arkadaşla ilişki yönünden eşitliği, yuvaya giriş yılına bakılarak sağlanmaya çalışılmıştır. Kurum deneklerini en az 2-3 yaşından sonra yuvada bulunanlar, aile deneklerini en az 3.5-4 yaşından sonra yuvaya gidenler oluşturmuştur. 7-11 yaş grubunda aile deneklerinde 6 yaştan öncesinde yakın arkadaş ilişkisini eşitlemek için yuvaya devam etmiş veya kardeşi olan çocuklar seçilmiştir.

Daha önce yapılan araştırmalarda rol alma davranışlarında cinsler arası farklılığa az rastlanmışsa da bu etmen göz önünde tutulmak istenmiştir. Her yaş grubundan kız ve erkek deneklerin eşit seçilmesine çalışılmıştır.

Hiçbir davranış tek başına soyutlanamayacağına göre ve rol alma davranışının bilişsel alanda anlamlılık kazanması için, bilişsel gelişimle ilgili ahlak yargısı ve korunum boyutlarına olan ilişkisi incelenmiştir. Bu boyutların seçilme nedeni üzerinde araştırma yapılmış alanlar olması ve Piaget'nin kuramının test edilmek istenmesidir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Puanlandırılması

Araştırmada kullanılan rol alma ölçeklerinden ilki mekanda rol alma davranışı, diğer dördü başkasının düşüncesini yordama ile ilgilidir. Ölçekler Flavell, Selman ve De Vries tarafından geliştirilmiştir. 4-6 yaş grubunda mekan ve kavram alanlarında rol alma ilişkisi incelenmek istenmiştir. De Vries'in ölçeği bir kontrol olarak kullanılmak istenmiştir. 7-11 yaş arasında iki ölçeğin seçilme nedeni de yine ölçeklerin geçerliliklerini anlamak amacıyla gütme-
tir.

Ahlak yargısı, paylaşma davranışında verilen yanıtlarla ölçülmek istenmiş ve Refia Şemin'in⁽⁴⁴⁾ verilerinden yararlanılmıştır. Sayı, miktar, ağırlık ve hacim korunumunu ölçmek için Piaget'nin geliştirdiği ölçekler kullanılmıştır.

Zeka Testi

İncelenen davranışlar zihin süreçleri ile ilişkili olduğu için zeka kontrol edilmek istenmiştir. Bu amaçla kolay uygulanabilen ve İstanbul çocuklarında Refia Şemin'in⁽⁴⁵⁾ standardize ettiği, 1956 yılında A.Rey'in Fay testinden türettiği resim testi kullanılmıştır.

Çocuğa "yağmurda giden bir kadın resmi çiz" denir. Resimlerin değerlendirilmesi değerlendirme ölçeğine göre yapılmıştır. İstanbul'da 1400 çocuk üzerinde standardize edilen

testin sonuçlarına bakılmış ve 50 persantilin üzerinde puan alan çocuklar denek olarak seçilmiştir.

Kurum ortamı içindeki 4-6 yaş grubu çocuklarının çoğu, resim çizme deneyleri az olduğu için, resim çizmeyi reddetmişler veya sadece karalama yapmışlardır. Test uygulama olanağı olmayınca kendi grupları içinde davranış farkı göstermeyen denekler öğretmenlere danışılarak denek grubuna alınmıştır.

Sosyometri

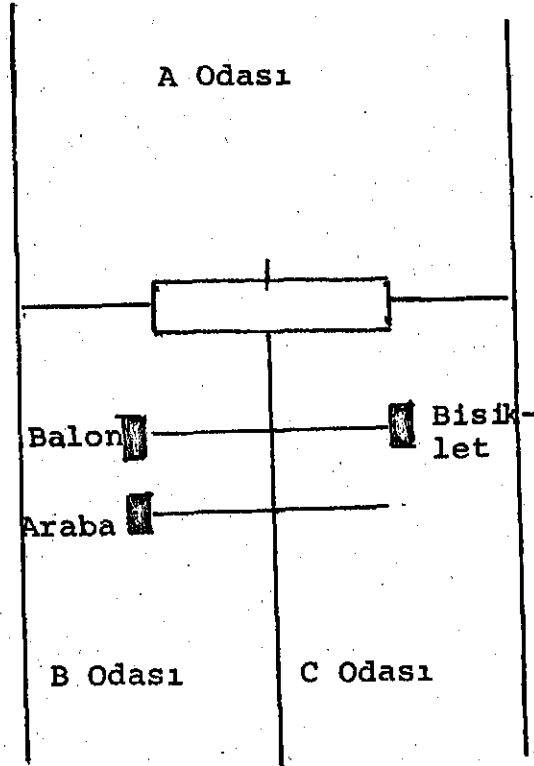
Gruplar içinde arkadaş ilişkilerini ölçmek için sosyometri yöntemi uygulanmıştır. Çocuklardan okul veya kurum çevresi içinde en sevdikleri iki arkadaşlarının isimlerini söylemeleri istenmiştir. Arkadaşları tarafından hiç seçilmeyen veya kimseyi seçmeyen çocuklar denek grubuna alınmamışlardır.

Rol Alma Ölçeği 1 (RAÖ1)

Görsel rol alma davranışını ölçmeyi amaçlayan RAÖ1' de 1.5 m x 1.5 m boyutlarında ve içinde üç odası olan bir düzenek kullanılmaktadır. Düzenegin üstten görünüşü Şekil 1'de gösterilmiştir. Orta duvardaki bir pencereden, A odasından bakılınca B ve C odaları görülmekte, fakat B ve C odalarından yalnız A odası görülmektedir. Orta duvar bir tarafta A, diğer tarafta B ve C odaları olmak üzere odaları ikiye ayırmaktadır. B ve C odalarının üzerinde iki çubuk vardır fakat

çubukların C odası tarafındaki ucuna asılan oyuncak B odasından, C çubukların B odasındaki ucuna asılan oyuncak C odasından görülmemektedir. Çubukların ucundaki oyuncakların hepsi A odasından görülebilmektedir.

Şekil 1: RAÖ1 ve RAÖ2'de Kullanılan Düzeneğin Üstten Görünüşü

Selman ⁽²⁸⁾ RAÖ1 ölçeğini Flavell tarafından öne sürülen şu kriterleri karşılamak için geliştirmiştir.

1- Algısal ve kavramsal rol alma davranışlarını ayırtmak ve karşılaştırmak.

2- Çocuğa verilen direktiflerin açık olmasını sağlamak,

3- Değişik materyallerle ölçeği tekrarlıyarak geçerliliğini arttırmak

4- Çocuğa test şeklinden çok oyun havası içinde rol alma yaşantısı sağlamak.

Son kriter göz önüne alınarak uygulamada doğal davranılmaya çalışılır. Odalar oyun havası içinde dolaşılır. Çocuğun teste uyumu için birkaç soru yöneltilir. Bir ve iki kavramlarının, az ve çok kavramlarının olup olmadığı sınırdır. B odasında çubuğun ucunda bir balon asılıdır. Deneyci A odasında, denek C odasında oturur ve pencereden konuşurlar. Çocuğa sırasıyla şu sorular sorulur:

1- Hangimiz balonu görüyoruz?

2- Hangimiz daha çok oda görüyoruz?

3- Eğer sen benim, ben de senin yerinde otursaydım hangimiz balonu görürdük?

4- Eğer sen benim, ben de senin yerinde otursaydım hangimiz daha çok oda görürdük?

Selman'a göre ilk iki ve son iki soru kuramsal olarak farklılık göstermektedir. Selman'ın yaptığı deneyde denekler hiç puan almamışlar, ilk iki soruya doğru yanıt vermişler veya tüm sorulardan puan almışlardır. Bu üç aşamaya göre derecelendirme yapılmıştır. Hiç doğru yanıt vermiyenler 0, ilk iki soruya doğru yanıt verenler 1, dört soruya doğru yanıt verenler 2 puan almışlardır.

Rol Alma Ölçeği 2 (RAÖ2)

Rol alma ölçeği 2 kuramsal düzeyde rol alma yeteneğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Deneğe önce üç nesne gösterilir ve üç nesne içinde hangi iki nesnenin beraber sınıflandırılacağı ve nedeni sorulur. Selman deneyinde iki nesne grubuyla çalışmıştır. Birinci nesne grubunda uçak, at ve kızılderili, ikinci nesne grubunda renk veya şekil bakımından sınıflandırma olanağı bulunan dinazorlar vardır. Selman'ın seçtiği nesnelere kurum çevresi içindeki çocuklar güçlükle tanıyacağı için araştırmada seçilen nesnelere sarı balon, sarı araba ve kırmızı bisiklettir. Bu üç nesnenin, renklere veya taşıt aracı olmalarına göre sınıflandırılma olanağı vardır. Çocuk istenilen sınıflandırmayı yaptıktan sonra, çocuğun seçtiği nesnelere B ve C odaları üzerindeki çubuklardan birinin iki ucuna, diğeri ikinci sopaya asılır. Deneğin bir arkadaşı test odasına alınır ve iki çocuğa da oyuncaklar gösterilir. Deneğin seçtiği nesnelere göz önüne alınarak direktif verilir. Örneğin çocuk araba ve bisikleti beraber olarak seçmişse deneyci şöyle der :

"Bugün hep beraber bir oyun oynayacağız. Beni lütfen dikkatle dinleyin. Burada üç oyuncak var: Balon, araba ve bisiklet, Arabayı şu sopaya asacağım ve çubuğun adı araba çubuğu olacak. Balonu da ikinci çubuğa asacağım ve çubuğun adı balon çubuğu olacak (Bu arada bisiklet her iki çubuğa asılarak çocuktan bisikletin hangi çubukta olduğunu bilmesi

istenir). Şimdi bisikleti şu (B odası) odadaki çubuklardan ya balon ya da araba çubuğuna asacağım. Bakalım (deneğin arkadaşının ismi) bisikleti hangi çubuğa astığımı bilebilecek mi? Cevap vermeden önce iyice düşünün". Çocuğun sınıflandırdığı nesnelere aynı çubuğa asılmaz.

İlk soru çocuğun doğru algılayıp algılamadığını kontrol için sorulur. İkinci soru görsel rol alma davranışı ile ilgilidir. Üçüncü soruda çocuk arkadaşının düşüncesini kendisinininkiyle bir tutuyorsa, daha önce kendisinin nesnelere sınıflandırmış şeklinin etkisinde kalarak yanıt verecektir. Bu soruda üzerinde durulan, çocuğun arkadaşının akıl yürütme şekli ile ilgili verdiği tepkilerdir. Dördüncü soru üçüncü soruya yardımcı bir sorudur. Deney bittikten sonra oyun havasını sürdürmek için deneğin arkadaşından bisikletin hangi çubukta olduğunu tahmin etmesi istenir.

Selman verilerin analizi sonunda dört aşama ayırdetmiştir. Deney sonunda bu aşamalara göre yanıtların değerlendirilmesi teypten ve deneyle ilgili olmayan bir uzman kişi tarafından yapılmış ve değerlendirmeler .86 güvenilirlik göstermiştir. Selman'ın RAÖ2 ile ilgili aşamaları şöyledir:

1. A Düzeyi : Denek nesnelere arasında kendi yaptığı sınıflandırmayı unuttur ve kendi algıladığı şekilde arkadaşının yanıt vereceğini söyler. Örneğin "Bisikleti oraya astığımız için balon sopasındadır" der. Denek görsel rol alma davranışına sahip olsa bile bu durumda algıladıklarının etkisi görsel rol alma yeteneğine baskın çıkmış denebilir.

2. B Düzeyi: Denek arkadaşının doğru yanıt veremeyeceğini çünkü oyuncacı görmediğini, arkadaşının ne düşündüğünü bilemediğini söyler. Bu durumda başkasının değişik görebileceğini bilmenin ötesinde bir davranışa rastlanmaz.

3. C Düzeyi : Çocuk kendini hipotetik bir durumda karşısındakinin yerine koyarak bu düzeyde kendinin, arkadaşının durumunda ne düşünebileceğini düşünür. Böylece kendi sınıflandırma şeklinin arkadaşı tarafından da yapılabileceği yolunda yanıt verir.

4. D Düzeyi: Denek arkadaşının doğru yanıtı veremeyeceğini çünkü kendinin bilmediği bazı durumlardan etkilenebileceğini, hatta deneğin kişiliğine dayalı olarak seçimler yapabileceğini önerir.

Değerlendirme ölçeğinde denekler düzey 1 de 1 puan, düzey 2 de 2 puan, düzey 3 de 3 puan ve düzey 4 de 4 puan almışlardır.

Rol Alma Ölçeği 3 (RAÖ3)

De Vries ⁽¹⁶⁾ rekabete dayalı basit bir tahmin yürütme oyunuyla okul öncesi çocuklarda düşünce yordanması alanında rol alma davranışının gelişimini incelemiştir. Deneyci oyunda deneğe bir para gösterir ve ellerini arkaya götürdüğü zaman bir eline bu parayı saklıyacağını ve paranın hangi elinde olduğunu bilmesini ister. Saklama oyunu 11 kez tekrarlanır. İlk 6 deneyde deneycinin her iki elinde de para

olduğu için, denek olumlu olarak pekiştirilir. Daha sonraki 4 oyunda deneycinin iki elinde de para yoktur ve denek başarısız olur. 11. deneyde deneğe yine başarı olanağı tanınır.

De Vries 10 puanlık bir ölçek üzerinde davranışları değerlendirir. Aşağıda belirtilen davranışlar için denek bir puan almaktadır.

- 1- Çocuktan parayı saklaması istendiği zaman, saklama eğilimi gösterir.
- 2- Aynı elde saklamaz.
- 3- Saklama sırasında parayı bir defadan fazla değiştirir.
- 4- En az bir defa doğru saklar.
- 5- Paranın hangi elde olduğunu yordarken her zaman aynı eli göstermez.
- 6- Yordama yaparken bir defadan fazla değişik elleri gösterir.
- 7- Hemen her zaman doğru saklar.
- 8- Saklarken rekabet davranışı gösterir. Örneğin deneyci parayı bulunca üzüntü gösterir.
- 9- Saklarken düzen i olarak bir elde diğerine geçirir.
- 10- Yordarken düzen i olarak bir elden diğerine geçirir.

Rol Alma Ölçeği 4 (RAÖ4)

Flavell'in (19) düşünce alanında rol alma davranışını ölçmek amacıyla ilkokul çağı çocukları için geliştirdiği ölçeklerden biri öykü tekniğine dayanmaktadır. Test 7 karttan oluşmaktadır. 7 kart değişik iki şekilde kullanılarak iki öykü anlatılma olanağı sağlar. Kartlarda sırasıyla şu resimler vardır:

Kart 1: Bir çocuk elinde bir sopa olduğu halde yolda yürümektedir.

Kart 2: Çocuk kendisine doğru gelen köpeği görünce elindeki sopayı bırakır ve yüzünde korku ifadesi belirir.

Kart 3: Köpek kızgın bir şekilde çocuğu kovalarken, çocuk kaygıyla arkasına bakar.

Kart 4: Çocuk kolları açık bir şekilde üzerinde elmalar bulunan bir ağaca doğru koşar. Resimde köpek gözükmez. Çocuğun daha önceki iki resimde korku ifadesi görülen yüzü bu resimde ağaç dalları ile kapalıdır.

Kart 5: Çocuk ağaca çıkarken köpek arka ayaklarının üzerine kalkarak ona ulaşmaya çalışır.

Kart 6: Çocuk ağaçta durmakta ve köpek uzaklaşmaktadır. Köpek uzakta olduğu içinde resimde küçük görülmektedir. Köpek yönünden korku verecek bir durum yoktur. Çocuğun yüzünde belirgin bir ifade yoktur.

Kart 7: Çocuk ağaçta oturup elma yemektedir. Köpek bu kartta görülmemektedir.

7 kartın sırasıyla gösterilmesinde anlatılması istenen öykü şöyledir: Saldırgan bir köpek bir çocuğu kovalamakta ve çocuk kurutulmuş en yakın ağaca çıkmakta bulmaktadır. Köpek kovalamayı bırakır ve uzaklaşır. Çocuk ağaçta güven duygusu duyduktan sonra içinde bulunduğu durumu değerlendirir ve ağaçtan elma kopararak yer.

2., 3. ve 5. resimde işlenen köpekten korkma motifi kaldırılınca ortaya ikinci bir öykü çıkmaktadır. İkinci öyküye göre çocuk elma ağacına çıkmak istemekte, ağaca çıkmakta ve bir elma kopararak elmaları yemektedir. 6. kartta görünen köpek, çevrenin bir detayıdır.

Resimler deneğin gözü önünde sıraya dizilir. Odanın dışında deneğin bir arkadaşı beklemektedir. Çocuğa "Bana bu resimden başlayarak sırayla neler olduğunu anlatabilir misin" denir. Öykü doğru anlatıldıktan sonra 2., 3., ve 5. kartlar kaldırılır. Çocuğa "Arkadaşın resimlerden hiçbirini görmedi. Eğer arkadaşın senin yerinde otursaydı ve sadece bu kartları (1, 4., 6., ve 7. kartlar) görseydi acaba nasıl bir öykü anlatırdı? Sen onun anlatacağı gibi anlatabilir misin?" şeklinde soru yöneltilir. Çocuğun arkadaşı odaya alınır ve o da "Bana göre bu öyküyü anlatabilir misin?" der, Çocuk açık şekilde öyküyü anlatamazsa açıklık kazandırabilecek sorular şunlar olabilir: "Arkadaşına göre çocuk neden ağaca çıkmıştır?" "Köpek hakkında arkadaşın ne düşünmektedir."

Flavell (19) alınan yanıtları dört düzeyde toplamıştır. Yanıtların iki ayrı uzman tarafından sınıflara ayrılmasında .85 derecesinde bir beraberlik sağlanmıştır. Düzeyler arasındaki χ^2 0.01 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Birinci düzeyde denek ilk anlattığı öyküyü tekrarlar. Köpek çocuğun ağaca çıkması için korku nedenidir.

İkinci düzeyde köpekten korkma motifi açıkça belirtilmemişse de deneycinin "Çocuk niçin ağaca çıktı?" sorusuna denek "Köpekten korktuğu için" yanıtını verir.

Üçüncü düzeyde çocuğun öyküyü tam olarak doğru anlatmadığı fakat karşıdaki kişinin öyküyü değişik yorumlayabileceğinin farkında olduğu kanısını veren yanıtlar vardır. Örneğin çocuk "Arkadaşım bu şunu anlatabilirdi" der veya arkadaşının düşüncesi ile ilgili bir olasılıktan söz eder. Örneğin "Çocuk belki köpekten korkmaktadır" der. Bazen köpek yerine başka bir korku nesnesi gösterebilir.

4. Düzey : Dördüncü düzeydeki yanıtlar en üst düzeydeki yanıtlardır. Yanıtlarda köpekten korkma motifi yoktur. Çocuk ağaca elma yemek için çıkmıştır.

Araştırmadaki ölçekte birinci düzeyde başarılı olan denek 1, ikinci düzeyde başarılı olan denek 2, üçüncü düzeyde başarılı olan denek 3, dördüncü düzeyde başarılı olan denek 4 puan almıştır.

Rol Alma Ölçeği 5 (RAÖ5)

RAÖ5 yine Flavell tarafından ilk okul çağı çocukları için geliştirilmiş bir ölçektir. Oyun yöntemi ile düşünce yordama alanındaki rol almayı ölçmeyi amaçlar.

Deneyci deneğe ve arkadaşına iki kutu gösterir. Kutulardan birinin üzerine 50 krş., diğerinin üzerine 100 krş. yapıştırılmıştır. 50 krş. kutusunun altında 50 krş., 100 krş. kutusunun altında 100 krş. saklıdır. Oyunun kuralına göre denek arkadaşı dışarı çıktığı zaman kutunun altındaki paralardan birini alıp saklıyacaktı. Deneğin arkadaşı içeri geldiği zaman kutulardan birini kaldırma hakkı vardır. Eğer parayı bulursa para onun olacaktır. Amaç arkadaşın parayı bulmasına engel olmaktır. Kurallar iki çocuk önünde konuşulur. Arkadaşı dışarı çıkınca deneğe hangi parayı saklıyacağı ve nedeni sorulur.

Flavell'in ölçeğini Selman⁽¹⁹⁾ kullanmış ve yaptığı araştırmada deneklerin yanıtlarını üç aşamada toplamıştır.

Birinci aşamada denek oyundaki arkadaşının duygu ve düşüncelerinin farkında değildir. Bu düzeydeki denekler arkadaşının neyi seçeceğini bilemezler veya açıklayıcı bilgi veremezler.

İkinci aşamada çocuk arkadaşının ne düşünebileceğini yordar. Genellikle alınan yanıt "Bir lirayı alırım çünkü arkadaşım büyük parayı almak isteyecektir" şeklindedir.

Üçüncü aşamada başkasının düşüncesini yordama açısından en üst düzeye erişilir. Çocuk arkadaşının da kendi düşüncesinin farkında olabileceğini bilir. Denek şöyle diyebilir. "arkadaşım benim büyük parayı saklıyacağımı bildiği için 50 kuruşu saklarım".

Diğer rol alma davranışlarında olduğu gibi bu ölçekte de birinci aşamada olan denekler 1, ikinci aşamada olanlar 2, üçüncü aşamada olanlar 3 puan almışlardır.

Ahlak Yargısı Ölçeği

Araştırmada özellikle kurum ortamında yetişen 4-6 yaş grubu denekleri için anlaşılması kolay ve problemin çocukların bildiği durumlar içinde verilmesine dikkat edilmiştir. Ahlak yargısı gelişimi genellikle Piaget'nin (46) geliştirdiği ahlak yargısı öyküleri ile ölçülmektedir fakat araştırmada yukarıda değinilen nedenle Refia Şemin'in (44) İstanbul'da geliştirdiği paylaşma durumu içinde verilen ahlak yargısı davranışı aşamalarından yararlanılmıştır. Piaget'nin araştırması teorik ahlak alanında, Şemin'in araştırması pratik ahlak yargısı alanındadır.

Deneyde çocuğa tek sayıda nesne verilir. Şemin araştırmasında tek sayıda fındık verir. Bu araştırmada ise bisküvi kullanılmıştır. Çocuktan istenilen verilen bisküileri arkadaşıyla paylaşmasıdır. Daha sonra davranışının nedeni sorulur.

Şemin 4 ve 11 yaş arasında 291 denek üzerinde yaptığı deneyden aldığı yanıtları analiz etmiş ve ahlak yargısı ile ilgili yanıtları 7 sınıfta toplamıştır:

Benmerkezcilik- Benmerkezci düşüncenin özelliklerinden biri soyut ve somutun ayırdedilememesidir. Örneğin çocuk kendisini yerken gören kişinin bakışından gelecek kötü etkiyi daha çok fındık vererek ortadan kaldırmayı düşünür. Benmerkezci düşüncenin diğer bir özelliği merkezleşmedir. Bu düşünce düzeyinde olan çocuk paylaşma problemini ancak bir şekilde görebilmektedir. Çocuk çoğu kez fındık sayısının az oluşunu öne sürer. Birinci dönem yanıtlarının üçüncü özelliği çocuğun bencil bir tutum içinde bulunmasıdır.

2. Sosyosantrizm- Sosyosantrizm dönemindeki çocuk toplum kurallarını olduğu gibi kabul etmesi gerektiğine inanır. Çocuğun ençok etkisi altında kaldığı grup arkadaş grubudur. Deneklerin % 28 i "arkadaşa çok verilir şeklinde yanıt vermişlerdir. İkinci grupta toplanan diğer yanıtlar şöyledir: "Büyükler çok verir". "Küçükler çok verir (veya alır). "Misafire ikram etmek gerekir." "Büyük payı kendine almak doğru değildir." "Fındıkları dağıtan çok verir." "Birinin karşısında yenildiği zaman ona verilir". "Kardeş payı" "Oğlanlar kızlara verirler" "Kızlar oğlanlara verirler" "Cömertlik sevaptır" "Fenaliğe iyilikle karşılık vermelidir" "İnsan başkalarını, fakirleri düşünmelidir.

3. Toplumsal Tepkilerin Farkında Olma- Üçüncü sınıfta ikinci sınıf yanıtlarına benzer yanıtlar vardır fakat çocuk

duygusal olarak başka kişilerin etkili olabileceğini, kendi davranışlarını değerlendirebileceğini söyler. Örneğin "Fındıkların çoğunu almak ayıptır çünkü başkaları aç gözlü der, ayıplar" şeklinde yanıt verir.

4. Yüzeyde Olan Karşılıklı İlişki- Bu aşamada çocuk ahlak davranışına yalnızca kendi açısından veya toplum açısından değil, iki görüşe göre değerlendirir. Diğer bir deyişle payı alanla, payı ayıranın durumunu göz önünde bulundurur. Bu aşamadaki çocuk "Eşit olmayan bölüşme insanı rahatsız eder." diyebilir.

5. Karşılıklı İlişkinin Derinlik Kazanması- Beşinci aşamada çocuk karşılıklı ilişkinin sosyal değerini anlar. "Arkadaşım bana her zaman lazım olur, ben de onlara her zaman lazım olurum" diyebilir. İşbirliği ilkeleri çocuk için önemlilik kazanır.

6. Özgecilik- Fedakarlık, sevgi, ahlak kuralının uygulanmasından doğan sevinç, ideal özgecilik kavramları altıncı sınıfın yanıtları içindedir. Çocuk içinde bulunduğu durumdan çok ideal kavramlara göre yanıt verir.

Hak ve Eşitlik İlkesine Göre Ahlak Yargısı- Bu aşamadaki çocuk hak ve eşitlik ilkelerinin eşit bölüşmeyi gerektirdiğini öne sürer.

Şemin'in araştırmasında ahlak yargısına göre yaşların medyanları hesaplanmış ve yaşa göre bir gelişim olduğu saptanmıştır.

Değerlendirme ölçeğinde birinci aşama 1, ikinci aşamaya 2, üçüncü aşamaya 3, dördüncü aşamaya 4, beşinci aşamaya 5, altıncı aşamaya 6, ve yedinci aşamaya 7 puan verilmiştir.

Korunum Ölçekleri

Ele alınan yaş grubu 4 ve 11 yaş arası deneklerden oluşturduğu için sırasıyla sayı, miktar, ağırlık ve hacim korunumu testleri uygulanmıştır.

Gelman (47) dikkat ve sözel yeteneklerinin yetersizliği nedeniyle, okul öncesi çağı çocuklarına standart korunum ölçeklerinin uygulanmasının sakıncalı olduğunu öne sürmüştür. Gerald ve Winer de küçük miktarlarla ölçüldüğü zaman sayı korunumunun görüldüğünü bulmuşlardır. (47) Araştırma grubuna okul öncesi çağı çocuklarının alınması ve kurumda yetişen çocukların sözel gelişim yetersizliği gösterebileceği dikkate alınarak Gerald ve Winer'in araştırmalarında kullandıkları ve sayı korunumunu basit şekilde ölçen testler kullanılmıştır.

Böylece ilk sayı korunumunun testi iki sarı ve iki kırmızı tavla pulundan oluşan test takımıyla verilmiştir. Deneğe "Hangi rengi istiyorsan seç" denir. Denek istediği pulları seçtikten sonra pullar iki sıra halinde eşit aralıklarla masa üzerine dizilir. Çocuğa iki sırada da aynı sayıda pul olup olmadığı sorulur. "Evet" yanıtı alındıktan sonra "Eğer bu sıradaki pulların aralarını açsam, senin mi yoksa benim

mi daha çok pulum olur?" diye sorulur. Soru yanıtlanınca çocuğun gözü önünde sıralardan birindeki pulların arası açılır. "Şimdi iki sırada aynı sayıda çubuk var mı?" diye sorulup evet yanıtı alındıktan sonra nedenini açıklaması istenir. Çocuk yordama, hüküm verme ve hükmün nedenini açıklamada verdiği doğru yanıtların hepsinden 1 puan alır. Çocuk tereddüt ederse puan verilmez. Toplam 3 puan alan denek sayı korunumuna ulaşmış sayılır. Puanlama sistemi Rüveyde Bayraktar ve Işık Ataman'ın (48) çalışmasından alınmıştır.

Büyük takımla ölçülen sayı testi 8 sarı ve 8 kırmızı tavla pulundan oluşmaktadır. Küçük takımla ölçülen sayı testindeki uygulama tekrarlanır. Puanlama her korunum testi için aynı şekilde tekrarlanır.

Miktar ve ağırlık testlerinde plastrin ve sıvı kullanılmıştır. Miktar korunumunu ölçen problemde çocuğun gözü önüne, eşit miktarda plastrinden yapılmış, büyüklük, ağırlık ve renk bakımından aynı olan iki top konur. Çocuğa bu topların miktar bakımından eşit olup olmadığı sorulur. Çocuktan "evet" yanıtı alınınca "Eğer bu toplardan birini köfte yaparsan köftede toptaki kadar hamur olacak mı?" denir. Daha sonra çocuğun gözü önünde toplardan bir tanesi köfte şekline sokulur, Çocuğa "Şimdi bu topta köftedeki kadar hamur var mı?" sorusuna doğru yanıt verilirse nedenini açıklaması miktar problemindeki işlem, ağırlık ve hacim korunumu problemlerine de uygulanmıştır.

Suyla yapılan deneyde, ise uzunluk ve genişlik bakımından aynı olan iki bardak ve daha geniş ve kısa bir bardak kullanılmıştır. Eşit olan iki bardağa aynı yükseklikte su doldurulmuştur. Çocuğun gözü önünde bu bardaklardan bir tanesindeki su geniş ve kısa bir kaba aktarılmıştır. Bu deneyde de plastrin deneyindeki sorular aynı sırayı izliyerek tekrarlanmıştır.

Hacim korunumu, testin sıvı dolu bir bardağa önce top şeklinde, daha sonra köfte şeklinde atılmış, su seviyelerinin eşit olup olmadığı diğer korunum itemlerinde olduğu şekilde sorulmuştur. Sayı, miktar ve ağırlık korunumu testlerinde kullanılan iki ölçekten birinden tam puan alan denekler istenilen korunum düzeyine ulaşmış sayılmaktadırlar. Sayı korunumunu geçen denekler 1, miktar korunumunu geçenler 2, ağırlık korunumuna ulaşanlar 3 ve hacim korunumuna ulaşanlar 4 puan alırlar. Bu puanlar korunum genel puanlarını oluşturmaktadır.

Kullanılan veri toplama ölçeklerinde puanlama genel gelişim aşamaları şekline göre yapılmıştır. Elde edilen puan ortalamaları her yaşta ulaşılan aşama düzeylerinin ortalamaları olarak yorumlanabilir.

Veri toplamada izlenen yol şöyle özetlenebilir: Önce zeka ve sosyometri testleri uygulanarak seçilen çocuklar içinden bağımsız değişkenlerin kontrolü sağlanarak random yolu ile esas denek grupları seçilmiştir. Denek grubu dışındaki çocuklar arasından her yaş grubundan 10 çocuk alı-

narak rol alma ölçeklerinde aşamalar arası fark kontrolü X^2 yöntemi ile yapılmıştır. Alınan sonuçlarda aşamalar arası farklılık olduğu saptanmıştır. Yaşlar arasında puanların normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Bundan sonra asıl denek grubuna testler uygulanmıştır.

Veri toplama sırasında bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan biri deneklerin bazı itemleri yanıtlamamalarıdır. Tablolarda kurum koşullarından seçilen 4 ve 8 yaş grubu denekleri dışında görülen denek sayısı farklılıklarının nedeni budur. Karşılaşılan diğer bir sorun 4-6 yaş grubunda dikkat süresinin azlığıdır. Bu nedenle bu gruba testler ayrı günlerde uygulanmıştır. En önemli güçlük 4-6 yaş grubu kurum denekleri ile ilk günlerde karşılaşılan iletişim zorluğudur. Çocukların öğretmenleri ile olan iletişimlerinin iyi olduğu gözlenince testler öğretmenlerin aracılığı ile uygulanmıştır. Öğretmenlerden, sorulan sorunun aynen tekrarı dışında birşey söylememeleri istenmiştir.

Verilerin Analizi

Ölçeklerdeki puanların değerlendirilmesinde, ölçümler arasındaki farklılık söz konusudur. Buna göre önce yaş, çevre ve cinsiyete etmenleri yönünden ortalamalar ve ortalamaların standart hataları saptanmıştır.

İkili gruplarda herhangi bir ölçekten alınan puanların ortalamalar arası fark kontrolü için, dağılımların homojenlik kontrolü yapıldıktan sonra t testi uygulanmıştır. 0.05 düzeyinde önem derecesine göre yorum yapılmıştır.

İkiden fazla gruplarda alınan puan ortalamalarının farkının bulunmasında puan dağılımlarının homojen olup olmadığı Bartlett testi ile incelenmiştir (49). Homojenlik gösteren bulgulara F testi uygulanmıştır. Önemli farklılık varsa, önemliliği oluşturan grubu saptamak için t testi uygulanmıştır. Bartlett testinde heterojenlik gösteren dağılımlarda gruplar arası ortalama farklılığının önem kontrolü yine t testi ile ölçülmüştür. Alınan sonuçların anlamlılığı 0.05 düzeyinde incelenmiştir.

Araştırmada gruplar arası farklılığın yanı sıra ölçekler arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bunun için korelasyon testi uygulanmış, korelasyon katsayısının standart hatası bulunmuş ve önem kontrolü yapılmıştır.

BÖLÜM III

BULGULAR

Kurulan denenceler göz önüne alınarak bulgular, rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışlarına yaş, çevre ve cinsiyet etmenlerinin etkisi ve ölçekler arası ilişkiler şeklinde gözden geçirilebilir. Bulgulara genel olarak bakıldığında incelenen davranışlara yaş ve çevre etmenlerinin etki ettiği, cinsler arasında farklılığın olmadığı görülmektedir. Eldeki ölçeklere göre rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışları arasında orta ve genellikle düşük korelasyon sonuçlarının olduğu kaydedilmiştir.

I. Yaşa Göre Kurum ve Aile Çevrelerinde Rol Alma, Ahlak Yargısı ve Korunum Davranışlarına İlişkin Bulgular:

Kurum ve aile çevrelerinde rol alma, ahlak yargısı ve korunum ölçeklerinden elde edilen puan ortalamalarına göre yaşla beraber artış olduğu görülmekte, fakat aile çevresinde yaşa bağlı gelişimi görme olasılığı daha fazladır. 4-6 yaş grubuna uygulanan üç rol alma ölçeğinde de aile deneklerinde 5-6, 4-6 yaş grupları, puan ortalamalarında önemli farklılığın kaydedilmesine karşın kurum deneklerinde yaşa dayalı önemli bir gelişme görülmemiştir. 7-11 yaş grubunda

RAÖ4 ve RAÖ5 ölçeklerinde ortalamalar arası farklılığın önemli yönünden yaşlar arasında düzenli bir değişim bulunamamıştır. Aile deneklerinde fark önemliliği RAÖ4'de 7-8, RAÖ5 de 9-10 yaş gruplarındadır. Kurum deneklerinde aynı şekilde RAÖ4 de 7-8, 8-10 yaşlar ve RAÖ5 de 8-9, 9-10 yaşları farklılık göstermektedir. Kurum ve aile denekleri arasında benzer yaşlarda farklılık önemli gözükmemektedir. Yalnız kurum deneklerinin ortalamalarının aile deneklerinin ortalamalarına göre daha düşük olduğu göz önünde tutulmalıdır. Ahlak yaransı ölçeğinde 4-5 yaş denekleri normal dağılıma göstermedikleri için değerlendirme dışı bırakılmışlardır, 6-11 yaş grubunda aile deneklerinin puan ortalamalarında 6-9 yaş arasında yaşa dayalı düzenli bir artış görülmektedir. 6-7, 7-9, ve 8-9 yaşların puan ortalaması karşılaştırmalarında farklılık önemlidir. Kurum deneklerinde yalnızca 8-9 yaş ortalamaları farklılığı önemli bulunmuştur. Korunum ölçeklerinde aile denekleri çoğunlukla ikişer yaş ara ile ortalamalar arası fark önemliliği göstermişlerdir. 5-7, 6-8, 7-9 ve 9-10 yaşları arasındaki farklılıklar önemli bulunmuştur. Kurum çevresinde yetişen deneklerde 9-10 yaş ortalamaları arasında önemli farklılık kaydedilmiştir. Yine kurum deneklerinin puan ortalamaları aile ortamında yetişen deneklere göre düşüktür.

I.A- Rol Alma Ölçeklerinde Yaşlara Göre Puan Ortalamalarına ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular:

Tablo 1: Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖl Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	4 YAŞ	5 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	0.50	0.80	0.80
S	0.62	0.83	0.89
n	18	20	20

Tablo 1'de 4 ve 5 yaş arasında ortalama fark görülmesine karşın yapılan varyans analizi sonunda kurum çevresindeki RAÖl puanları arasında % 95 güvenirlilikle önemli fark bulunmamıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖl Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

VARYASYON KAYNAKLARI	SERBESTLİK DERECEİ	KARELER TOPLAMI	KARELER ORTALAMASI	F DEĞERİ
GENEL	57	36.01	-	0.88
GRUP ARASI	2	1.11	0.56	
GRUP İÇİ	55	34.90	0.63	

Tablo 3: Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖl Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	4 YAŞ	5 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	1.25	1.55	1.85
S	0.64	0.60	0.37
n	20	20	20

Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolu sonunda; 4 yaş grubu ile 5 yaş grubu arasında RAÖl puan ortalamalarına göre önemli fark bulunmadı (Tablo 4). 6 yaş grubu ile 4 ve 5 yaş grupları arasında RAÖl puan ortalamalarına göre önemli fark bulundu (% 95 güvenirlilikle). Tablo 3'de görüleceği gibi 6 yaş grubunun RAÖl puan ortalaması diğer grupların RAÖl puan ortalamasından büyüktür. Farklılığın sebebini bu olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖl Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü

Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_4 : \bar{X}_5$	1.52
$\bar{X}_4 : \bar{X}_6$	3.64*
$\bar{X}_5 : \bar{X}_6$	1.89

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 5: Kurum Çevresinde Yaşa Göre
RAÖ2 Puan Ortalamaları

Yaş Para- metre	4 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	1.06	1.15
S	0.24	0.47
n	18	20

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda 4 yaş ile 6 yaş gruplarının RAÖ2 puan ortalamaları arasında % 95 güvenilirlikte önemli bir fark bulunamadı ($t = 0.77$). 5 yaş grubu normal dağılmadığından değerlendirilmediği çıkarılmıştır.

Tablo 6: Aile Çevresinde Yaşa Göre
RAÖ2 Puan Ortalamaları

Yaş Para- metre	5 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	1.55	2.20
S	0.52	0.52
n	20	20

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda 5 yaş ile 6 yaş grubu denekleri RAÖ2 puan ortalamaları arasında % 5 güvenilirlikle önemli bir fark bulundu ($t = 3.987$). Bu farklılığın 6 yaş grubunda RAÖ2 puan ortalamasının büyük olmasından ileri geldiği söylenebilir. 4 yaş grubu normal dağılmadığından değerlendirilmediği çıkarılmıştır.

Tablo 7: Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	4 YAŞ	5 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	4.44	6.30	6.25
S	3.76	2.62	3.05
n	18	20	20

Yapılan varyans analizi sonuçlarına göre kurum çevresinde 4,5,6 yaş gruplarında RAÖ3 puanları arasında % 95 güvenlilikte önemli fark olmadığı söylenebilir (Tablo 8). Tablo 7 de görüldüğü gibi 4 ve 5 yaş arasında ortalamalarda artış görülmektedir, fakat yapılan varyans analizi sonuçlarına göre kurum çevresinde 4,5,6 yaş gruplarında RAÖ3 puanları arasında % 95 güvenlilikle önemli fark olmadığı söylenebilir (Tablo 8).

Tablo 8: Kurum çevresinde RAÖ3 Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

VARYASYON KAYNAKLARI	SERBESTLİK DERECEİ	KARELER TOPLAMI	KARELER ORTALAMASI	F DEĞERİ
GENEL	57	590.02	-	
GRUP ARASI	2	41.62	20.81	2.09
GRUP İÇİ	55	548.39	9.97	

Tablo 9: Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	4 YAŞ	5 YAŞ	6 YAŞ
\bar{X}	6.70	7.15	9.05
S	2.52	2.41	0.94
n	20	20	20

Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolü sonunda 4 yaş grubu ile 5 yaş grubu arasında RAÖ3 puan ortalamalarına göre önemli fark bulunmadı. 6 yaş grubu ile 4 ve 5 yaş grupları arasında RAÖ3 puan ortalamalarına göre % 95 güvenlilikle önemli fark bulundu (Tablo 10). Yukarıdaki tablodanda görüleceği gibi 6 yaş grubunun RAÖ3 puan ortalaması diğer grupların RAÖ3 puan ortalamasından büyüktür. Farklılığın sebebinin bu olduğu söylenebilir (Tablo 9).

Tablo 10: Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ3 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü

Karşılaştırılan Ortalamalar	t Değeri
$\bar{X}_4 : \bar{X}_5$	0.58
$\bar{X}_4 : \bar{X}_6$	3.91*
$\bar{X}_5 : \bar{X}_6$	3.28*

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 11: Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	1.28	1.85	2.15	2.50	2.60
S	0.46	0.59	0.48	0.69	0.94
n	18	20	20	20	20

Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolu sonunda, 7 yaş grubu ile 8,9,10,11 yaş gruplarının RAÖ4 puanları arasında ve 8 yaş grubu ile 10,11 yaş gruplarının RAÖ4 puanları arasında % 95 güvenlilikle önemli farklılık bulundu (Tablo 12). Bu farklılığın 7 ve 8 yaş gruplarında RAÖ4 puan ortalamasının küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 11). Diğer yaş gruplarının RAÖ4 puan ortalamaları arasında önemli bir fark bulunamamıştır.

Tablo 12: Yaşa Göre Kurum Çevresinde RAÖ4 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolu

Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_7 : \bar{X}_8$	3.35*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	5.66*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	6.49*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	5.59*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	1.75*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	3.21*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	3.03*
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	1.85
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	1.89
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	0.38

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 13: Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	2.25	3.20	2.95	2.90	2.90
S	0.44	0.83	0.89	2.02	0.02
n	20	20	20	20	20

Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolü sonunda; 7 yaş grubu ile 8 ve 9 yaş gruplarının RAÖ4 puanları arasında % 95 güvenlilikle önemli bir fark bulundu (Tablo 14). Bu farklılık 7 yaş grubunun RAÖ4 puan ortalamasının küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 13). Diğer yaş grupları arasında RAÖ4 puan ortalamaları arasında fark bulunmamıştır.

Tablo 14: Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ4 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü.

Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_7 : \bar{X}_8$	4.50*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	3.16*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	1.40
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	1.40
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	0.92
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	0.61
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	0.61
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	0.10
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	0.05
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	0.00

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 15: Kurum Çevresinde Yaşa Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	1.60	1.05	1.35	1.65
S	0.50	0.22	0.48	0.48
n	20	20	20	20

Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolü sonunda, 9 yaş grubu ile 8,10,11 yaş gruplarının RAÖ5 puan ortalamaları arasında % 95 güvenilirlikle önemli farklılık bulunduğu gözlenebilir (Tablo 16). Bu farklılığın 9 yaş grubunda RAÖ5 puan ortalamasının diğer gruplara göre küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 15). Diğer grupların RAÖ5 puan ortalamaları arasında önemli bir fark bulunamamıştır. 7 yaş grubunda RAÖ5 puanların dağılımı, normal dağılmadığı için değerlendirilmeden çıkarılmıştır.

Tablo 16: Yaşa Göre Kurum Çevresinde RAÖ5 Puan Ortalamalarının Fark Kontrolü

Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	4.47*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	1.59
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	0.32
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	2.50*
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	4.99*
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	1.94

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 17: Aile Çevresinde Yaşa Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	1.70	1.75	1.65	2.05	2.05
S	0.47	0.44	0.48	0.22	0.22
n	20	20	20	20	20

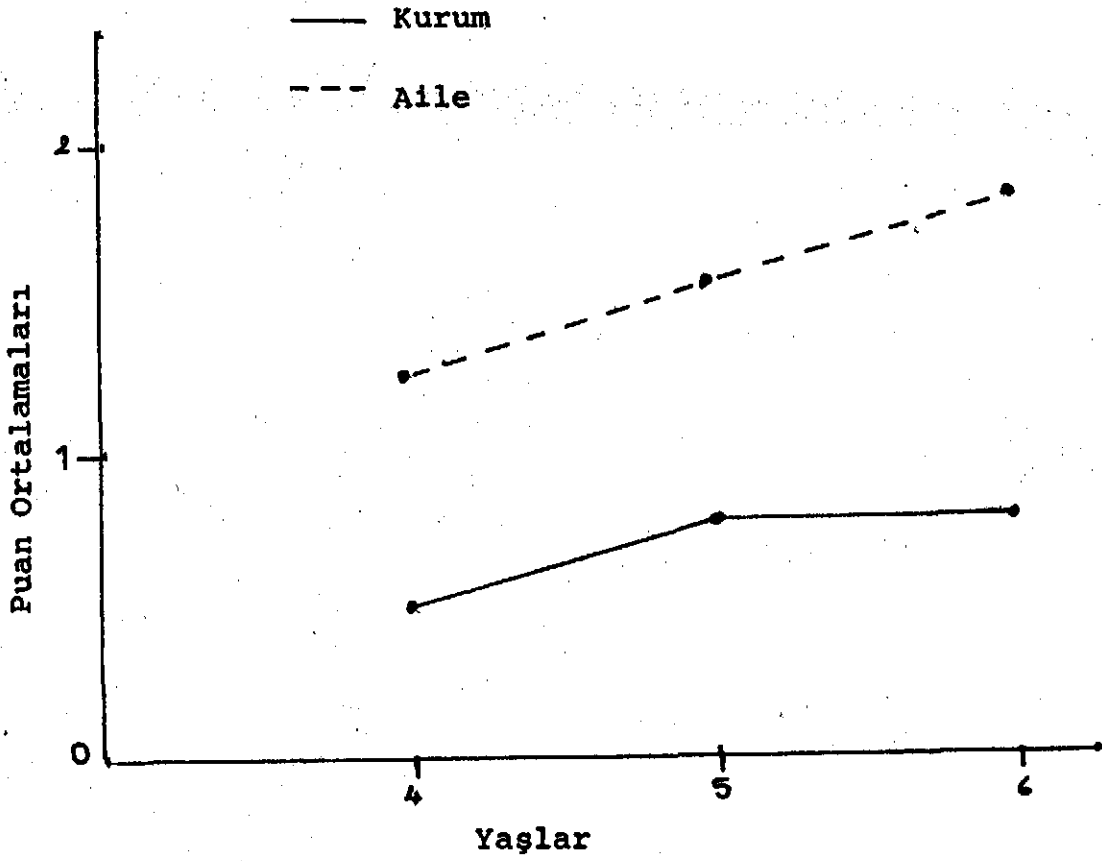
Yapılan ikişerli ortalamalar arası fark kontrolü sonunda 10 ve 11 yaş grupları ile 7,8,9 yaş gruplarının RAÖ5 puan ortalamaları arasında % 95 güvenlilikle önemli bir fark olduğu söylenebilir (Tablo 18). Bu farklılığın 10 ve 11 yaş gruplarının RAÖ5 puan ortalamalarının büyük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 17). Diğerlerine göre 7,8,9 yaş gruplarının RAÖ5 puan ortalamaları arasında fark bulunamamıştır.

Tablo 18: Yaşa Göre Aile Çevresinde RAÖ5 Puan Ortalamaları Fark Kontrolü

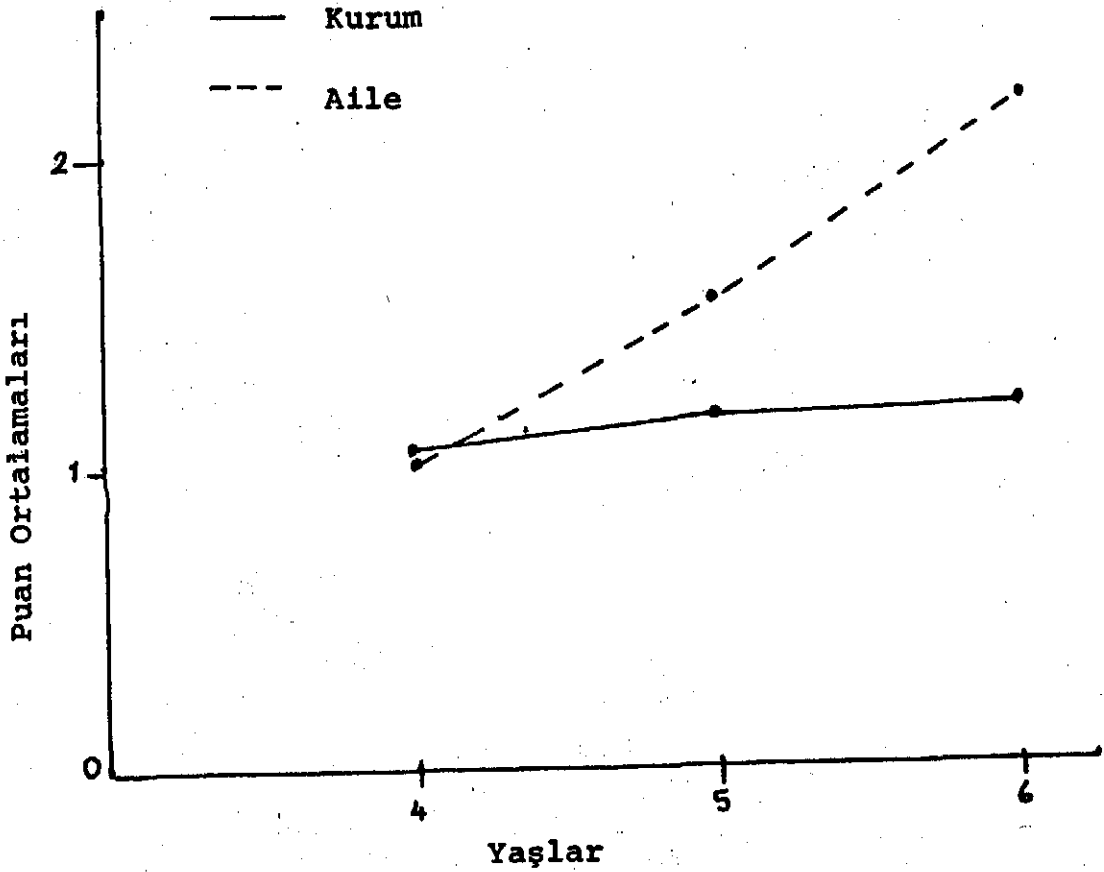
Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_7 : \bar{X}_8$	0.35
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	0.33
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	3.01*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	3.01*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	0.67
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	2.70*
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	3.33*
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	0.00

* 0.05 düzeyinde önemli

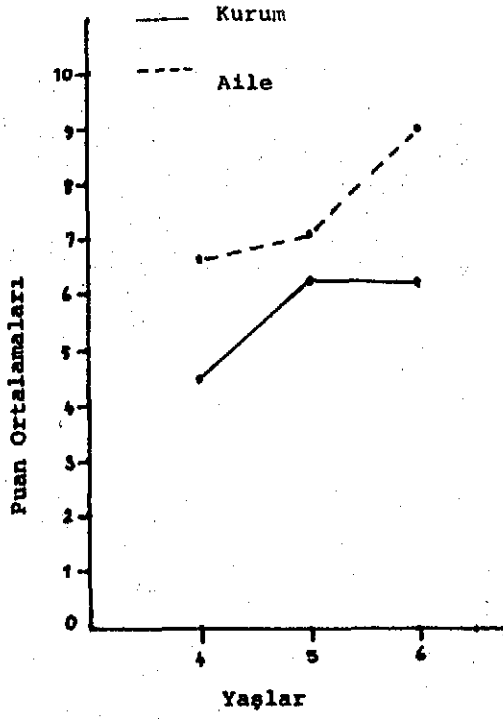
Şekil 2: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ1 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları

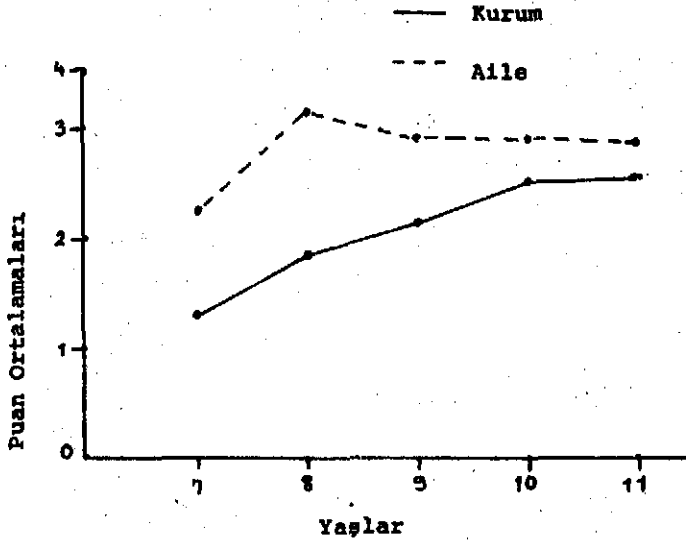
Şekil 3: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RAÖ2 Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

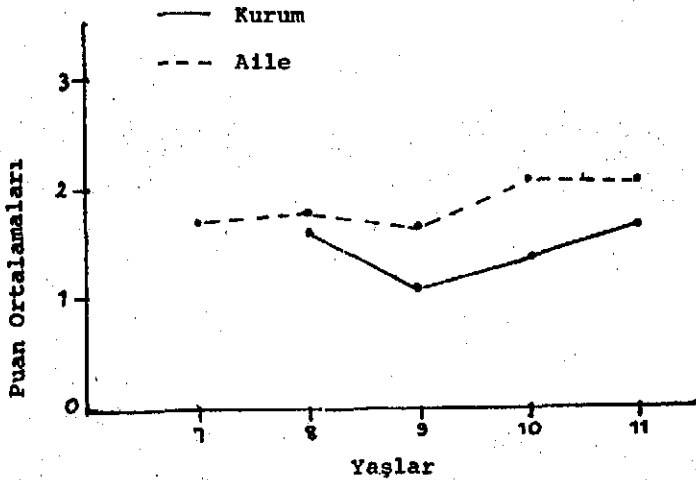
Şekil 4: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RA03 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları

Şekil 5: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RA04 Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları

Şekil 6: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde RA05 Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

I.B- Ahlak Yargısı Ölçeğinde Yaşlara Göre Puan Ortalamalarına ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular :

Tablo 19: Kurum Çevresinde Yaşa Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	6 YAŞ	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	1.90	1.64	2.29	4.70	5.10	5.65
S	1.71	1.32	1.92	1.83	1.66	1.78
n	20	17	17	20	19	20

Varyans analizi ve gerçek önemli fark yöntemine göre yapılan ortalamalar arası fark kontrolu sonunda 6-7-8 yaş grupları ile 9-10-11 yaş gruplarının ahlak yargısı puanlarına göre aralarında önemli farklılık olduğu % 95 güvenlilikte söylenebilir (Tablo 20). Bu farklılığın, 6-7-8 yaş gruplarında ahlak yargısı puan ortalamalarının 9-10-11 yaş gruplarının ahlak yargısı puan ortalamalarına göre daha küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 19). 4 ve 5 yaş grubu normal dağılım göstermediğinden değerlendirilmeden çıkarılmıştır. Tablo 21 de gerçek önemli fark yöntemi uygulanması sonucu kurum çevresinde yaşlara göre ahlak yargısı puan ortalamalarının farklılıkları gösterilmiştir.

Tablo 20: Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Puanlarının Yaşa Göre Varyans Analizi Sonuçları

VARYASYON KAYNAKLARI	SERBESTLİK DERECEİ	KARELER TOPLAMI	KARELER ORTALAMASI	F DEĞERİ
GENEL	112	620.6372	-	20.40
GRUP-ARASI	5	302.8859	60.5772	
GRUP-İÇİ	107	317.7513	2.9696	

Tablo 21: Yaşlara Göre Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Puan Ortalamalarının Gerçek Önemli Fark Yöntemine Göre Kontrolü

Karşılaştırılan Ortalamaların	Ortalamaların Farkı
$\bar{X}_6 : \bar{X}_7$	0.25
$\bar{X}_6 : \bar{X}_8$	0.40
$\bar{X}_6 : \bar{X}_9$	2.80*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{10}$	3.21*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{11}$	3.75*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_8$	0.65
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	3.05*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	3.46*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	4.00*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	2.40*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	2.81*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	3.35*
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	0.41
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	0.95
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	0.55

* 0.05 düzeyinde önemli

Tablo 22: Aile Çevresinde Yaşa Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları

Yaş Parametre	6 YAŞ	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	1.73	3.70	3.15	5.75	6.21	6.05
S	1.24	1.83	1.46	1.65	1.27	1.05
n	19	20	20	20	19	20

Varyans analizi ve gerçek önemli fark yöntemine göre yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda; 6-7-8 yaş grupları ile 9-10-11 yaş gruplarının ahlak yargısı puanlarına göre aralarında önemli farklılık olduğu % 95 güvenlilikle söylenebilir (Tablo 23). Bu farklılığın 6-7-8 yaş gruplarında ahlak yargısı puan ortalamalarının 9-10-11 yaş gruplarının ahlak yargısı puan ortalamalarına göre daha küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 22).

Diğer taraftan 6-7-8 yaş gruplarında 6 yaş grubu ile 7-8 yaş grubu arasında önemli farklılık bulunmuştur (Tablo 24). Bu farklılığın 6 yaş grubunda ahlak yargısı puan ortalamasının 7-8 yaş gruplarında ahlaki yargısı puan ortalamasından küçük olmasından ileri geldiği söylenebilir. 4-5 yaş grubu normal dağılmadığından değerlendirmeden çıkartılmıştır. Bu yaş gruplarında ortalamalar çok düşüktür.

Tablo 23: Aile Çevresinde Ahlak Yargısı Puanlarının Yaşa Göre Varyans Analizi Sonuçları

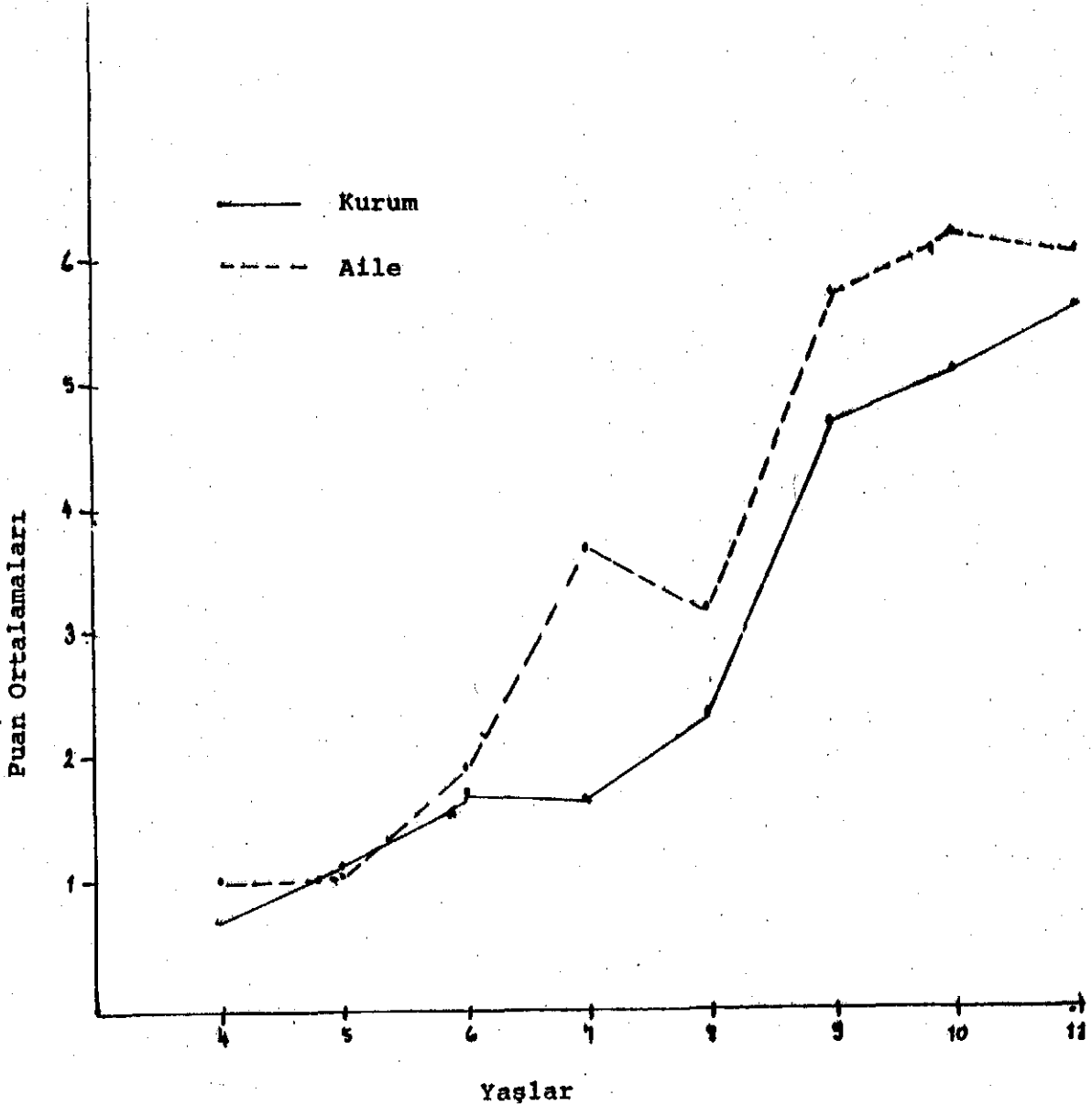
VARYASYON KAYNAKLARI	SERBESTLİK DERECEST	KARELER TOPLAMI	KARELER ORTALAMASI	F DEĞERİ
GENEL	117	563.08	-	31.43
GRUP ARASI	5	328.79	65.75	
GRUP İÇİ	112	234.29	2.09	

Tablo 24: Yaşlara Göre Aile Çevresinde Ahlak Yargısı Puan Ortalamalarının Gerçek Önemli Fark Yöntemine Göre Kontrolü

Karşılaştırılan Ortalamalar	Ortalama Arası Farklar
$\bar{X}_6 : \bar{X}_7$	1.96*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_8$	1.41*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_9$	4.01*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{11}$	4.47*
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{11}$	4.31*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_8$	0.55
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	2.05*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	2.51*
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	2.35*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_9$	2.60*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	3.06*
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	2.90*
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	0.46
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	0.30
$\bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$	0.16

* 0.05 düzeyinde önemli

Şekil 7: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Ahlak Yargısı Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

C- Korunum Ölçeğinde Yaşlara Göre Puan Ortalamaları ve Ortalamaların Fark Kontrolü ile İlgili Bulgular:

1. Korunum Ölçeğinde Genel Puan Ortalamaları ile İlgili Bulgular :

Tablo 25: Kurum Çevresinde Yaşlara Göre Korunum Ölçeğinde Alınan Puan Ortalamaları

	4 YAŞ	5 YAŞ	6 YAŞ	7 YAŞ	8 YAŞ	9 YAŞ	10 YAŞ	11 YAŞ
\bar{X}	0	0	0	0.22	0.35	0.55	2.00	2.30
S	0	0	0	0.43	0.59	0.76	1.38	1.13
n	18	20	20	18	20	20	20	20

Tablo 26: Kurum Çevresinde Korunum Puanlarına Göre Yaş Ortalamalarının İkişerli Karşılaştırılması Sonunda 0,05 düzeyinde Önemli Farklılık Gösteren Karşılaştırmalar

Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	5.49
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	7.65
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	3.27
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	3.86
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	2.87
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	3.47

Tablo 28: Yaşlara Göre Aile Çevresinde Kurumun Puan Ortalamalarının İkişerli Karşılaştırılması Sonunda 0.05 Düzeyinde Önemli Farklılık Gösteren Değerler

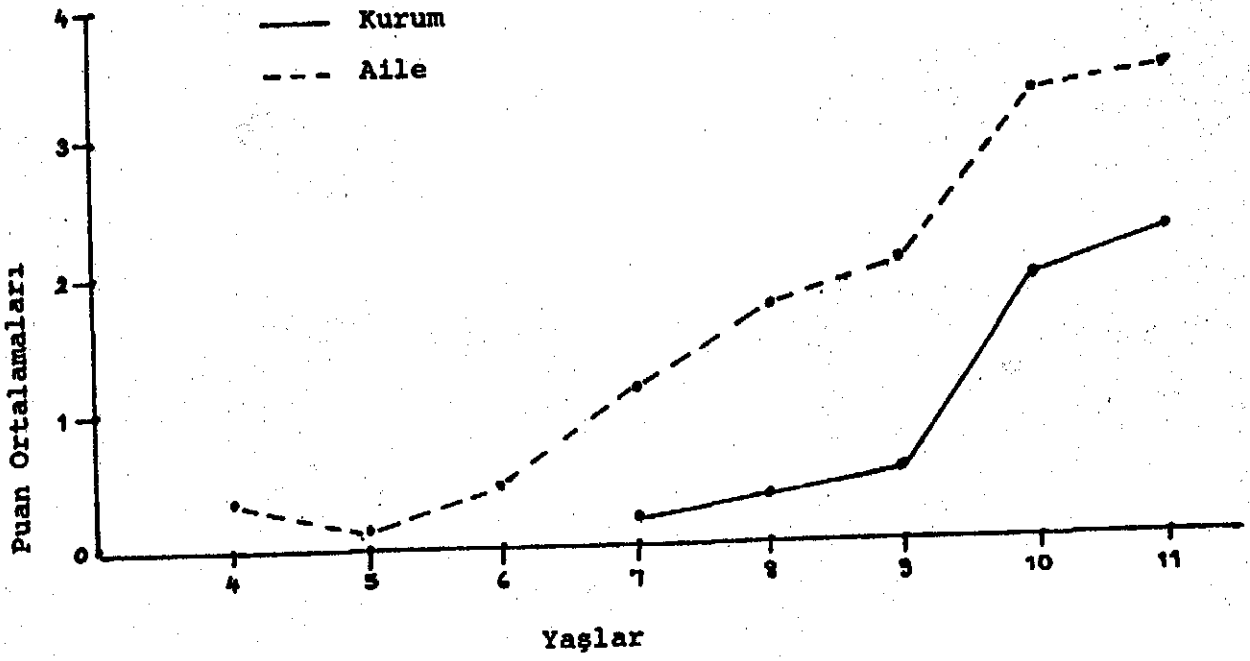
Karşılaştırılan Ortalamalar	t değeri
$\bar{X}_4 : \bar{X}_7$	2.87
$\bar{X}_4 : \bar{X}_8$	4.17
$\bar{X}_4 : \bar{X}_9$	5.60
$\bar{X}_4 : \bar{X}_{10}$	8.60
$\bar{X}_4 : \bar{X}_{11}$	9.10
$\bar{X}_5 : \bar{X}_7$	2.87
$\bar{X}_5 : \bar{X}_8$	4.74
$\bar{X}_5 : \bar{X}_9$	6.18
$\bar{X}_5 : \bar{X}_{10}$	6.32
$\bar{X}_5 : \bar{X}_{11}$	9.63
$\bar{X}_6 : \bar{X}_8$	3.88
$\bar{X}_6 : \bar{X}_9$	5.32
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{10}$	8.33
$\bar{X}_6 : \bar{X}_{11}$	8.76
$\bar{X}_7 : \bar{X}_9$	3.30
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{10}$	6.32
$\bar{X}_7 : \bar{X}_{11}$	6.75
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{10}$	4.45
$\bar{X}_8 : \bar{X}_{11}$	4.89
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{10}$	3.02
$\bar{X}_9 : \bar{X}_{11}$	3.45

Aile çevresinde varyansları heterojen, denek sayıları eşit bütün yaş gruplarına ait puan ortalamalarının kişerli karşılaştırılmaları sonunda $\bar{X}_4, \bar{X}_5, \bar{X}_4 - \bar{X}_6, \bar{X}_5 : \bar{X}_6, \bar{X}_6 - \bar{X}_7, \bar{X}_7 - \bar{X}_8, \bar{X}_8 : \bar{X}_9, \bar{X}_{10} : \bar{X}_{11}$ yaş ortalamaları arasında fark önemsiz bulunmuş, geri kalan tüm ikişerli karşılaştırmalarda far % 95 güvenirlilikle önemli bulunmuştur (Tablo 28).

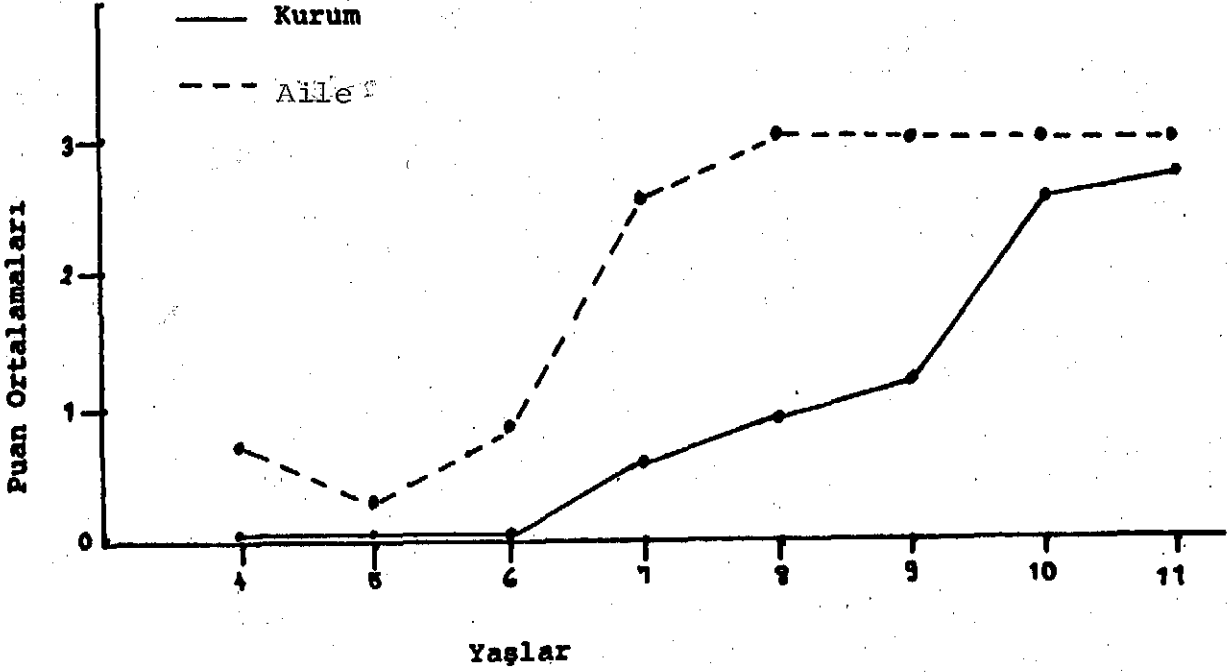
Aile deneklerinin puanlarında ortalamalar arası farklılık gözden geçirilince 4 ve 5 yaş arasında önemli farklılık olmadığı, 5 ve 9 yaşları arasında ikişer yıl, 9 ve 10 yaş arasında bir yıl farklılıkla önemlilik gösteren aşama çizelgesi olduğu görülmektedir. Buna göre en önemli aşama 9-10 yaşlarında olmaktadır.

Korunum ölçeğinde genel puan ortalamalarının analizinden başka ölçeği oluşturan itemlerin yaşlara göre puan ortalamaları Şekil 9,10,11,12,13,14 ve 15 de gösterilmiştir.

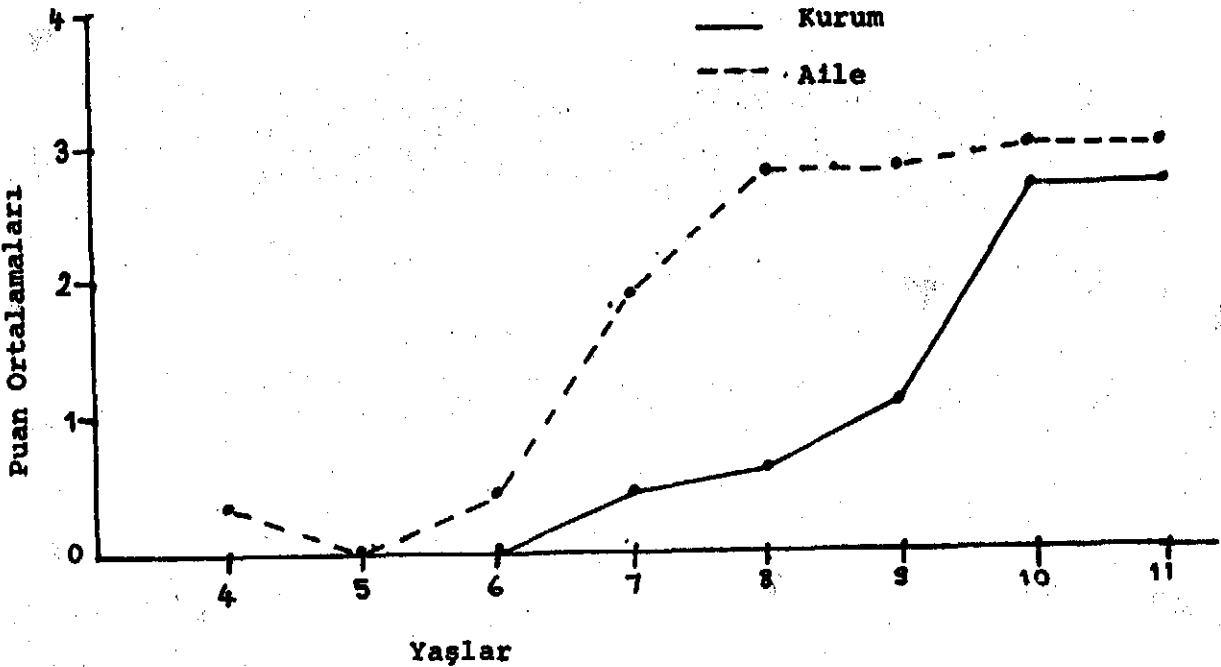
Şekil 8. Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Korunum Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

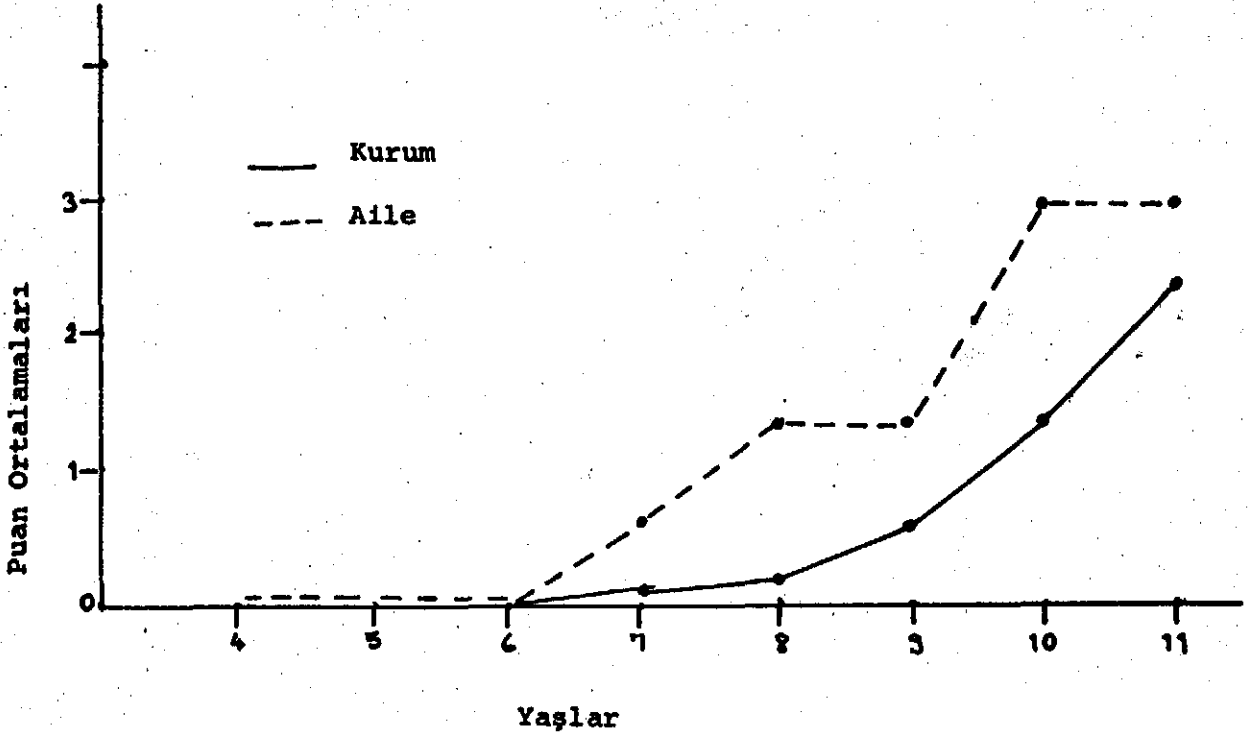
Şekil 9: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Küçük Takımla Ölçülen Sayı Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

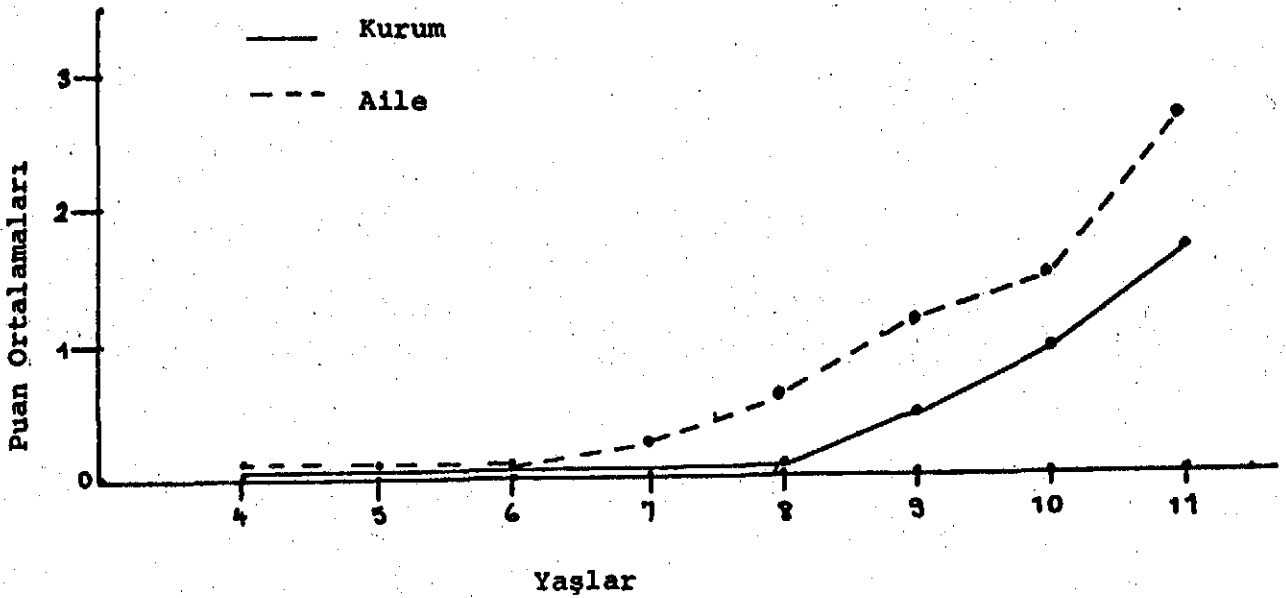
Şekil 10: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Büyük Sayı Konumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

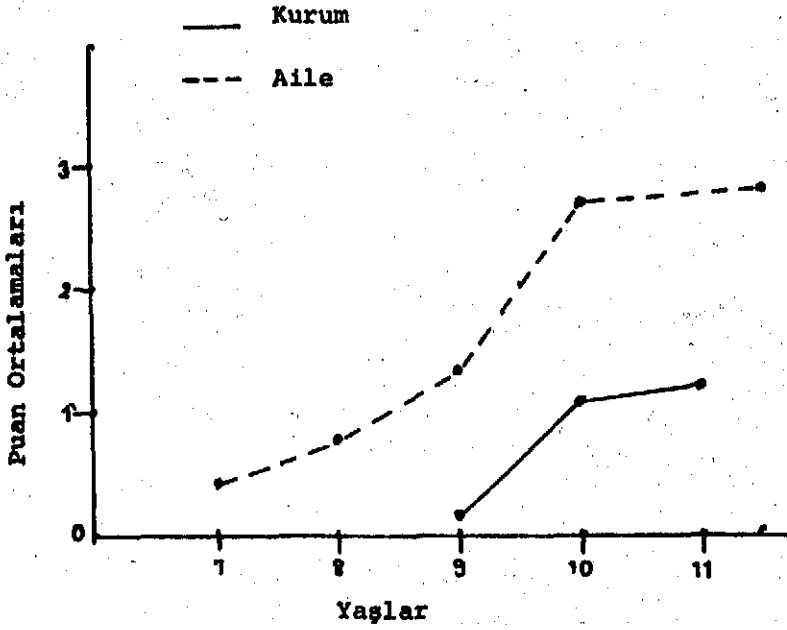
Şekil 11: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Plastrinle Ölçülen Miktar Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

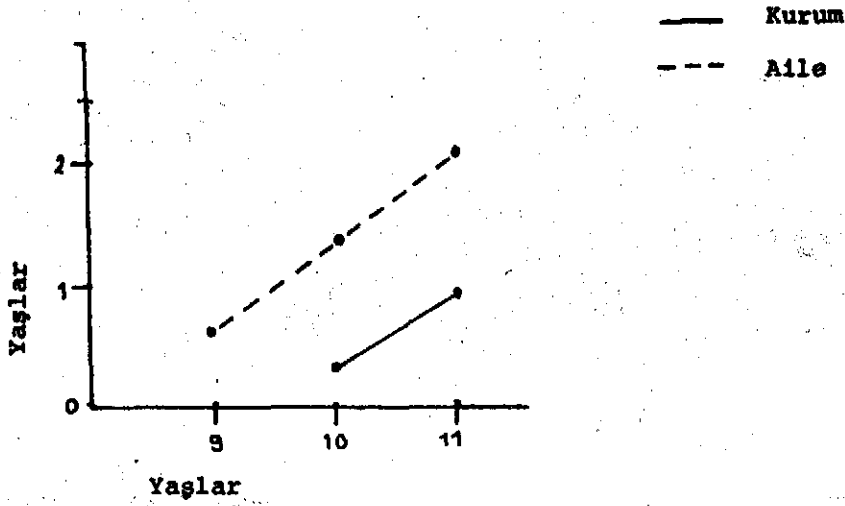
Şekil 12: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Sıvı ile Ölçülen Miktar Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

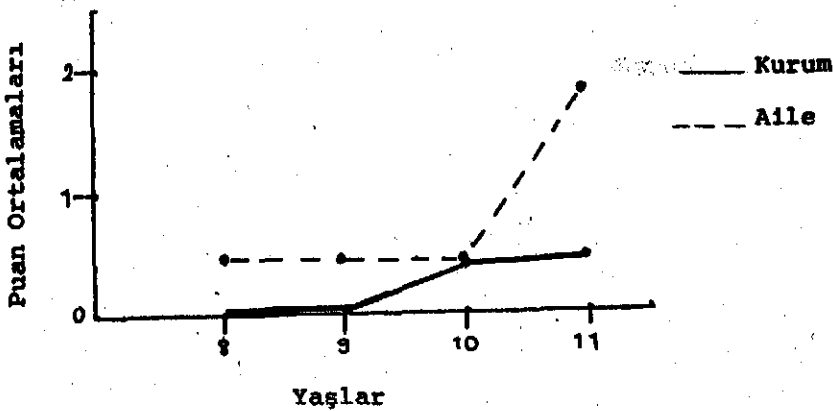
Şekil 13: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Plastrinle Ölçülen Ağırlık Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

Şekil 14: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Sıvı İle Ölçülen Ağırlık Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

Şekil 15: Yaşlara Göre Aile ve Kurum Çevresinde Hacim Korunumu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları

II- Çevreye Göre Ölçeklerden Elde Edilen Ortalamalar ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular :

Çevreye göre yapılan ortalamalar arası fark kontrolünde rol alma, ahlak yargısı ve korunum ölçekleri ortalamalarında önemli farklılık bulunmuştur. Bütün ölçeklerde farklılığı aile çevresi deneklerinin puan ortalamalarının büyük oluşu yaratmaktadır.

Tablo 30: :Çevreye Göre RAÖl Puan Ortalamaları

Çevre Parametresi	AİLE ÇEVRESİ	KURUM ÇEVRESİ
\bar{X}	1.55	0.70
S	0.35	0.63
n	60	58

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda aile ve kurum çevresindeki çocukların RAÖl puanı ortalamaları arasında 0.05 düzeyinde önemli farklılık bulunmuştur ($t = 6.50$).

Bu farklılık RAÖl puan ortalaması kuruma göre daha büyük olan aile çevresinden gelmektedir (Tablo 30).

Tablo 31: Çevreye Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları

Çevre Parametre	AİLE ÇEVRESİ	KURUM ÇEVRESİ
\bar{X}	1.58	1.06
S	0.64	0.31
n	60	58

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda aile ve kurum çevresindeki çocukların RAÖ2 puan ortalamaları arasında % 95 güvenirlilikle önemli farklılık bulundu ($t = 5.52$).

Bu farklılık RAÖ2 puan ortalaması kuruma göre daha büyük olan aile çevresinden gelmektedir (Tablo 30).

Tablo 32: Çevreye Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları

Çevre Parametre	AİLE	KURUM
\bar{X}	7.63	5.70
S	2.29	3.21
n	10	58

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda aile ve kurum çevresindeki çocukların RAÖ3 puan ortalamaları arasında 0.05 düzeyinde önemli farklılık bulundu ($t = 3.73$).

Bu farklılığın aile çevresinde RAÖ3 puan ortalamasının daha büyük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 32)

Tablo 33: Çevreye Göre RAÖ4 Puan Ortalamaları

Çevre / Parametre	AİLE	KURUM
\bar{X}	3.00	2.09
S	0.87	0.80
n	100	98

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda aile ve kurum çevresindeki çocukların RAÖ4 puan ortalamaları arasında önemli farklılık bulundu ($t = 7.65$).

Bu farklılık RAÖ4 puan ortalaması kuruma göre daha büyük olan aile çevresinden gelmektedir (Tablo 33).

Tablo 34: Çevreye Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları

Çevre Parametre	AİLE	KURUM
\bar{X}	1.84	1.33
S	0.59	0.47
n	100	98

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda, aile ve kurum çevresinden gelen çocukların RAÖ5 puan ortalamaları arasında 0.05 düzeyinde önemli farklılık bulundu ($t = 6.56$).

Bu farklılık RAÖ5 puan ortalaması kuruma göre daha büyük olan aile çevresinden gelmektedir (Tablo 34).

Tablo 35: Çevreye Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalaması

Çevre Parametre	AİLE	KURUM
\bar{X}	3.52	2.84
S	2.42	2.36
n	160	156

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolü sonunda aile ve kurum çevresinden gelen çocukların ahlak yargısı puan ortalamaları arasında 0.05 düzeyinde önemli farklılık bulundu ($t = 2.50$).

Bu farklılığın aile çevresinde ahlak yargısı puan ortalamasının daha büyük olmasından ileri geldiği söylenebilir (Tablo 35).

Tablo 36: Çevreye Göre Korunum Puanları Ortalamaları

Çevre Parametre	AİLE	KURUM
\bar{X}	1.61	0.69
S	1.45	1.14
n	160	156

Ortalamalar arası farkın önem kontrolü testi sonunda, korunum testi puanları yönünden çevreler arası fark 0.05 düzeyinde önemli bulunmuştur ($t = 6.29$). Bu önemliliğin de puan ortalaması daha büyük olan aile çevresinden ileri geldiği söylenebilir (Tablo 36).

III- Cinsiyete Göre Ölçeklerden Elde Edilen Ortalamalar ve Ortalamalar Arası Fark Kontroluna İlişkin Bulgular :

Korunum ölçeğinin iki itemi dışında hiçbir ölçekte puan ortalamalarına göre cinsler arasında önemli fark bulunmamıştır. Ortalamalar ve ortalamalar arası farklılıklar Tablo 37, 38, 39, 40, 41, 42 ve 43 de belirtilmiştir.

Tablo 37: Cinsiyete Göre RAÖ1 Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	1.06	1.26
S	0.67	0.65
n	60	58

Yapılan ortalamalar arası fark kontrolünde RAÖ puanları bakımından cinsiyetler arasında fark 0.05 düzeyinde önemsiz bulunmuştur ($t = 0.93$).

Tablo 38: Cinsiyete Göre RAÖ2 Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	1.35	1.31
S	0.60	0.53
n	60	58

RAÖ2 puan ortalamaları arasındaki fark kontrolünden elde edilen t değeri ($t = 0.37$) % 95 güvenirlikle önemsiz bulunmuştur.

Tablo 39: Cinsiyete Göre RAÖ3 Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	6.45	6.93
S	3.12	2.73
n	60	58

RAÖ3 puanlarının ortalamalar arası fark kontrolünde t değeri 0.05 düzeyinde önemsiz bulunmuştur ($t = 0.89$).

Tablo 40: Cinsiyete Göre RAÖ Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	2.49	2.61
S	0.98	0.91
n	100	98

RAÖ4 de ortalamalar arası fark kontrolünde 0.05 düzeyinde önemli farklılık elde edilmemiştir ($t = 0.89$).

Tablo 41: Cinsiyete Göre RAÖ5 Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	1.60	1.58
S	0.53	0.49
n	100	98

RAÖ5 ölçeğinde de diğer rol alma ölçeklerinde olduğu gibi cinsiyetler arasında önemli farklılık bulunmamıştır ($t = 0.25$).

Tablo 42: Cinsiyete Göre Ahlak Yargısı Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	3.25	3.22
S	2.47	2.38
n	160	156

Ahlak yargısı puan ortalamalarına uygulanan ortalamalar arası fark yöntemi sonunda t değeri 0.05 düzeyinde önemsiz bulunmuştur.

Tablo 43: Cinsiyete Göre Korunum Ölçeğinin-
de Elde Edilen Puan Ortalamaları

Cinsiyet Parametre	ERKEK	KIZ
\bar{X}	1.15	1.15
S	1.41	1.35
n	160	156

Ortalamalar arası farkın önem kontrolü testi sonun-
da korunum testi puanları yönünden cinsler arası fark önem-
siz bulunmuştur. Korunum Ölçeğinin iki iteminde (sıvı ile
ölçülen miktar korunumu ve plastrinle ölçülen ağırlık ko-
runumu) 0.05 düzeyinde cinsler arası farklılık bulunmuştur.
Bu farklılık erkek çocuklarının puan ortalamalarının daha
yüksek olmasından ileri gelmektedir. Farklılığı yaratan grup
aile ortamı içinde yetişen erkek çocuklardır.

IV- Ölçekler Arası Korelasyonlara İlişkin Bulgular :

Kurulan denencelerde rol alma davranışının korunum ve ahlak yargısı davranışları ile ilişkili olabileceği öne sürülmüştü. Yaşla ilgili bulgularda rol alma, korunum ve ahlak yargısı ölçeklerinde puanlar yaş ilerledikçe yüksek değerlere çıkmaktadır. Bu nedenle yaş, cins ve çevre etmenlerinin dikkate alınmadığı genel korelasyon işlemlerinde korelasyon katsayısı önemli çıkabilecektir. Aranılan ilişkiler artı yönde bulunmuştur fakat korelasyon katsayıları genellikle orta ve düşük düzeydedir. Tablo 44 de rol alma ölçeklerinin ahlak yargısı ve korunum ölçeklerine olan ilişkileri sunulmuştur.

Tablo 44: Rol Alma Ölçeklerinin Ahlak Yargısı ve Korunum Ölçeklerine Olan İlişkileri

Korelasyon		Ahlak Yar. Rol Alma Kor.	Korunum Rol Alma Kor.
Raö	1	0.17	-
"	2	0.26	-
"	3	0.21	-
"	4	0.39	0.34
"	5	0.33	0.50

7-11 yaş grubunda rol alma ölçeklerinin gerek korunum gerek ahlak yargısı arasındaki ilişkileri 4-6 yaş grubuna göre daha yüksektir. Tablo 44'de rol alma ve ahlak yargısı

ilişkisi incelendiğinde en yüksek ilişkinin RAÖ4 ve ahlak yargısı arasında olduğu görülmektedir. Korelasyon 0.39 olarak bulunmuştur. Bu ilişki katsayısı, 0.05 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklıdır. Ahlak yargısının RAÖ5 ile olan ilişkisi RAÖ4 ile olan ilişkisine yakın bulunmuştur ($r=0.32$) Örneklem kat sayısı 0.05 düzeyinde önemlidir. Ahlak yargısı ve RAÖ1, RAÖ2, RAÖ3 arasındaki korelasyonlar sırayla 0.16, 0.26 ve 0.21 dir. Her üç korelasyonda da 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı derecede sıfırdan farklılık olduğu hesaplanmıştır.

4-6 yaş grubunda deneklerin korunum ölçeğinde çok düşük veya hiç puan almamaları nedeniyle istatistiksel işlem yapılamamış ve rol alma ölçekleri ve korunum arasında korelasyon bulunamamıştır. RAÖ4 ve korunum arasında 0.34 derecesinde bir ilişki görülmüştür. RAÖ ve korunum ilişkisi RAÖ4 ve korunum arasındaki ilişkiye göre daha yüksek ve orta derecede bulunmuştur ($r = 50$). Bu ilişki de 0.05 düzeyinde sıfırdan farklı derecede anlamlı bulunmuştur.

Ahlak ve korunum arasındaki ilişki hesaplanan bütün ilişkiler içinde en yüksek olanıdır ($r = 0.68$) ve 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı derecede sıfırdan farklıdır.

Rol alma ölçeklerinin kendi aralarındaki ilişkileri ölçme tekniklerinin geçerliliği açısından incelenmiştir. En yüksek ilişki RAÖ4 ve RAÖ5 arasında bulunmuştur ($r=0.59$) Bu sonuç RAÖ4 ve RAÖ5 arasında ortanın üzerinde bir ilişki-

nin olduğunu düşündürmektedir. Orta derecenin biraz üzerinde ilişkili görünen diğer bir durum RAÖ1 ve RAÖ2 arasındadır. ($r = 0.55$). RAÖ3'ün RAÖ1 ve RAÖ2 ile olan ilişkisi diğer ölçeklerin ilişkilerine göre daha düşük bulunmuştur. RAÖ3 ve RAÖ1 arasındaki korelasyon 0.45, RAÖ3 ve RAÖ2 arasındaki korelasyon 0.38 dir. Tüm rol alma ölçekleri ilişkilerinde örneklemelerin korelasyon katsayıları önemli bulunmuştur.

BÖLÜM IV

TARTIŞMA VE YORUM

Araştırmada elde edilen bulgular kurulan denenceleri ve ilgili alanlarda daha önce yapılmış çalışmalarını destekler niteliktedir. Sonuçlara göre yaş ve çevre etmenlerinin rol alma, ahlak yargısı ve korunum davranışlarını etkilediği söylenebilir. Davranışlarda cinsler arası farklılığın olduğu kaydedilmemiştir. Korunum ve ahlak yargısı arasında ortanın üzerinde bir ilişki bulunmuşsa da rol alma davranışlarının korunum ve ahlak yargısı ile olan ilişki dereceleri orta ve düşüktür. Bu bölümde bulgular diğer araştırmaların bulgularıyla karşılaştırılacak, sırasıyla yaş, çevre, cinsiyet ve davranışlar arası ilişki ele alınacaktır.

Rol alma davranışının temel öğeleri diğer kişi ve diğer kişinin içinde bulunduğu durumdur. Mekanda rol alma davranışı diğer rol alma davranışlarına göre "durum" bakımından en az sosyal öğeyi içermektedir. "Diğer kişiye" başka insanların etkisi söz konusu değildir. "Durumun" basit oluşu nedeniyle mekanda rol alma küçük yaş grubu, özellikle kurum çocukları açısından seçilmiştir.

Mekanda rol alma ile ilgili çalışmaların sonuçları özetlenecek olursa ilk olarak çocuğun kendisinin görmediği nesneyi başkasının gördüğü veya kendisinin gördüğünü başkasının görmediğini anladığı düzey bulunmaktadır (5). Bu düzeye 3 yaş

grubu çocuklarının çoğunun ulaştığı söylenmektedir. 5 yaş civarında çocuk, bir nesne ile ilgili problemlerde karşısındaki görüş açısını yordayabilmektedir. Eğer birkaç nesnenin kurulu düzenek kullanılırsa, çocuklar deneylerde 7 yaşta başarı göstermeye başlamaktadırlar. Bir diğer kişinin görüş açısından bakabilmede kesinlik ise 9 yaş civarında kazanılmaktadır.

Yukardaki bulgular mekanda rol alma davranışının gelişimsel niteliği olan bir olgu olduğunu göstermektedir. 0-6 yaş grubunda mekanda rol almayı ölçen RAÖ1, Selman (28) tarafından geliştirilmiş ve denenmiştir. Selman mekanda rol alma davranışı ile yaşın 0.01 düzeyinde anlamlı ilişki gösterdiğini bulmuştur. Araştırmada aile denekleri içinde 5 ve 6 yaş arasında 0.05 düzeyinde anlamlı fark olduğu kaydedilmiştir. Kurum deneklerinde 0-6 yaş arasında mekanda rol alma davranışı yaşla gelişme göstermemektedir. Eğer çocuk diğer kişilerin farklı görüşleri olabileceğini anladığını belirten yanıtlar verirse RAÖ1 den 1 puan alır. 2 puan alması için zihinsel düzeyde kendini karşısındaki yerine koyması gerekir. Selman 4 ve 5 yaş grupları arasında birinci aşamadan ikinciye geçme açısından anlamlı farklılık bulmuş, 5 ve 6 yaş arasında deneklerin % 100 e yakın ölçüde ikinci düzeye geçtiklerini kaydetmiştir. Bu araştırmada ise aile deneklerinin 5 yaşta yarısı, 6 yaş deneklerinin çoğunluğu ikinci düzeye ulaşmıştır.

Başkasının düşüncesini yordama ile ilgili rol alma davranışının yaşla gelişimi konusundaki bulgular şöyle özetlenebilir: 6 yaşlarında çocuk başkasının görüş ve düşüncesinin farklı olabileceğini anlar. 10 yaşlarında başkasının ne düşündüğünü bilmekle beraber kendi düşünce şeklinin karşıdaki kişi tarafından yordanabileceğini bilir. Bu tür düşünce şekli on yaştan erginlik dönemine kadar gelişme gösterir. RAÖ2, RAÖ3, RAÖ4 ve RAÖ5 düşünce alanında rol almayı ölçmek için geliştirilmiş ölçeklerdir.

RAÖ2 de Selman⁽²⁸⁾, tarafından geliştirilmiştir. Selman RAÖ2 de kavram gelişimi aşamaları ve takvim yaşı arasında yüksek derecede korelasyon bulmuştur. Buna göre çocuklar sırasıyla belirtilen aşamalardan geçmektedirler. Selman'ın⁽²⁸⁾ araştırmasında birinci ve ikinci aşamalar çoğunlukla 4 üncü yaşın, üçüncü aşama 5. yaşın ve dördüncü aşama ise yaş grubunun özelliği olarak görülmüştür. Birinci , ikinci ve üçüncü aşamalara ilişkin yanıtlar her yaş gurubunda görülmektedir, fakat dördüncü aşamada başarı gösterenler yalnızca 6 yaş denekleridir. Diğer bir deyişle çocuğun başka bir kişinin belli durumlarda kendine özgü görüşü olabileceği ve bu görüşün kendi görüşüne göre farklılık veya benzerlik gösterebileceğini anlaması 6 yaştan önce görülmemektedir.

Bu araştırmada da aile deneklerinde 5 ve 6 yaşlar arasında ortalamalar arası farklılık 0,05 düzeyinde anlamlıdır, fakat denekler aşamalara ulaşma yönünden Selman'ın bulgularına göre gerilik göstermişlerdir. Selman'ın araştırmasında

5 yaş deneklerinin çoğu hipotetik olarak kendisini bir başkasının yerine koyabilirken, Ankaradaki yuva çocukları başkasının farklı görüşü olabileceğini anlama düzeyine ancak 5 yaşta erişmişlerdir. 6 yaşta üçüncü aşama düzeyine uygun yanıtlar alınmıştır, 6 yaşa kadar benmerkezci düşünce şekli düşünce ile ilgili rol alma davranışının özelliği olmaktadır. Selman'ın bulgularına göre 5 yaş deneklerinin % 30 kadarı 6 yaş deneklerinin % 25 kadarı üçüncü düzeye uygun yanıtlar vermişlerdir. Kurum deneklerinde gelişimsel bir durum görülmemiştir, elde edilen ortalamalara göre deneklerin ikinci düzeye yani kişinin kendisini diğer kişilerden farklı görme düzeyine erişme yüzdesi 6 yaşta dahi % 15 dir.

RAÖ3 ün RAÖ1 ve RAÖ2 den olan farklı rol alma davranışının sözel tepkiler yerine motor ve duygusal davranışlarla ölçülmesidir. Ölçeği geliştiren DeVries (14) de çalışmalarıyla yaşla beraber oyun stratejilerinin değiştiğini bulmuştur.

Oyunda gözlenen aşamalar sırasıyla şöyledir :

1- Çocuk kişisel perspektiflerin olabileceğinin farkında değildir. Verilen parayı saklamak istemez ve tekrar geri verir.

2- Çocuk davranış düzeyinde görüş açılarının farklı olabileceğini anlar,

3- Duygusal düzeyde farklılık olabileceği anlaşılır. Çocuğun bu aşamada parayı düzenli olarak bir sağ ve bir sol eline götürerek değiştirmesi, karşısındaki kişinin düşünce şeklini henüz yordayamadığını gösterir.

4- Çocuk parayı kendisi saklarken sağ ve sol eline alarak düzensiz değiştirmeler yapar.

5- Çocuk paranın hangi elde olduğunu tahmin ederken deneycinin sağ ve sol ellerini düzensiz şekilde gösterir.

De Vries'in ⁽¹⁶⁾ araştırmasında yaşlara göre elde edilen puan ortalamaları şöyledir :

4.yaşta 6.40, 5.yaşta 7.31, 6.yaşta 8.31. Bu değerler araştırma gurubunda aile deneklerinin puan ortalamalarına yakınlık göstermekte fakat 4 ve 6 yaşlardaki aile deneklerinin puan ortalamaları De Vries'in aynı yaşlarda elde ettiği puan ortalamalarına göre daha yüksektir, 5 ve 6 yaş gurupları arasında gelişimsel farklılığın önemli olduğu söylenebilir. Kurum deneklerinde gelişimsel farklılık olduğu kaydedilmemiştir. Aile deneklerinde 4.yaşta puan ortalaması 6.70 tir. Bu puan çocuğun parayı bulmak amacı ile yordama yaparken devamlı aynı eli göstermediğini ve hemen her zaman parayı doğru sakladığını belirtir. 5 ve 6 yaştaki kurum denekleri de yukarıda anlatılan düzeydedir. 5 yaştaki aile deneklerinin parayı saklarken hemen her zaman doğru strateji kullandıkları ve rekabet davranışı gösterdikleri söylenebilir. 6 yaştaki deneklerin ise parayı saklarken parayı sakladığı eli düzensiz olarak değiştirdiği gözlenmiştir. Buna göre 6 yaşındaki aile denekleri kendilerini karşıdaki kişinin yerine koyabilmektedirler.

Flavell ⁽¹⁹⁾ RA04 ile ilgili yaptığı çalışma sonucunda bulguların gelişimsel bir değişim gösterdiğini öne sürmüştür. Flavell'e göre veriler normal bir dağılım göstermekte

ve gelişim 9-10 yaşlarında sona ermektedir.

Yaşlar arasındaki bu değişimin nelere bağlı olabileceği düşünülmüştür. Çocuk önce 7 kartı, daha sonra 4 kartı kendi gözünün önünde gördüğü halde ikinci seri resmi doğru anlatmayı başarmakta neden güçlük çekmektedir? Zorluğu yaratan önce 7 kartlık serinin görülmesidir. Çocuğun kendisini ilk öykü durumundan kurtarması gerekmektedir. Çocuğun arkadaşı 7 kartı içeren öyküyü bilmediği için, çocuktan farklı bir görüş içindedir. Çocuğun bu iki görüşü ayırtedebilmesi ve aralarında ilişki kurması gerekmektedir.

Burada çocuğun iki perspektif arasında bir bağ kurması hangi bilişsel yetenekleri gerektirmektedir sorusu akla gelmektedir, Flavell test protokollerini incelediği zaman çocukların kartlardaki resimlere karşı takındıkları tavırların, yetişkinlerin herhangi bir projektif teste karşı takındıkları tavırla aynı olduğunu görmüştür. Yani resimler keşinin kendi değerlendirmesiyle canlanacak çok yönlü potansiyeli içeren uyarıcılardır. Bu tavır gözlenen ve gözliyenin ayırtedildiğini göstermektedir. Bu tutumu benimsiyenler kartların durum içinde değişik şekilde değerlendirilebileceğini bilirler ve testte başarılı olabilirler.

Bu aşamaya gelmemiş denekler ise ilk anlatılan öyküyü gerçek öykü olarak ele alacaklar ve değişmezliğine inanacaklardır. Çocuğun zihinsel gerçekçiliği bu ölçüde fazla değilse kendi ilk anlattığı öyküye benzer öyküler anlatabilecektir.

Böylelikle rol alma süreçlerinin diğer bilişsel süreçlerden soyutlanamayacağı düşünülmektedir. İkinci öyküyü birincinin etkisinde kalarak anlatan kişinin düşünce şekli somut, esnekliği olmıyan, zihinsel gerçekçilik niteliklerini içeren düşünce şekli olarak betimlenebilir.

Durum Piaget'nin terimleriyle açıklanacak olursa tersgıderlik ve merkezsizleşme kavramlarını düşünmemiz gerekir. Testte başarısız olan çocuk başladığı yere zihnen dönüş yapmamakta veya dikkatini belli bir durumdan kurtaramamaktadır.

Rol alma davranışının özelliği sadece karşıdaki kişinin görüşünün ele alınması değil, kişinin diğer perspektifi kendi görüşü ile ilişkili olarak ele almasıdır. Örneğin RAÖ4 deki test durumunda çocuğun kendi ilk kurduğu uyarıcı sentezini ikinci öyküde oluşturulabilen uyarıcı sentezinden farklı olarak ele alması gerekir.

Bu araştırmada aile denekleri içinde 7 ve 8 yaş arasında bir artış olduğu görülmekte, diğer yaşlar arasında anlamlı derecede farklılık bulunmamaktadır. Flavell RAÖ4 için 9-10 yaşlarını gelişimin son basamakları olarak belirtmekte fakat araştırmadaki veriler bu şekilde değerlendirilememektedir. 8 yaştan 11 yaşa kadar çoğunlukla üçüncü düzeydeki yanıtlar önem kazanmıştır. Kurum deneklerinde her yaştaki ortalamalar aile deneklerine göre düşüktür fakat yaşlar arasında yaşla birlikte artma görülmektedir. 7-8 ve 8-10 yaşları arasındaki fark 0.05 düzeyinde önemlidir.

Kurum deneklerinin 7 yaş grubundaki erkek çocuklarından 10 da 6 sı ve kız çocuklarından 8 de 5 i en üst düzeyde yanıt vermişler ve bu yanıtlar benmerkezci yanıtlar sınıfı içinde değerlendirilmiştir. Burada çocuğun gördüğü ikinci uyarıcı gurubu (4 kart) karşısında ilk uyarıcı grubunu tamamen unuttuğu düşünülmüştür. Selman (28) de RAÖ2 nin değerlendirilmesinde çocuğun benmerkezci düşünceden kurtulmuş olsa bile etkin uyarıcı grubu karşısında gördüklerinin etkisinin baskınlık kazanabileceğini belirtmiştir. Belki kurumdaki çocuklar için elma yeme motifi cazip gelen bir uyarıcı olmuştur.

Flavell'e (19) göre RAÖ5 yaşlara göre değişimin olduğunu göstermektedir, özellikle ikinci ve üçüncü düzeyler arasındaki girişimsel farklılık belirgindir. İkinci düzeyde çocuk yalnızca karşısındakinin düşünce şeklinin farkında olmaktadır, üçüncü düzeyde çocuk karşısındaki kimsenin kendi düşüncesini yordıyabileceğini bilmektedir. Aile grubu deneklerinde ikinci düzeydeki yanıtlar her yaş grubunda görülmekle beraber yaşla artma söz konusudur. Üçüncü düzeydeki yanıtlara 10 ve 11 yaş gruplarında çok az olarak rastlanmıştır, üçüncü düzey Selman'a göre 9.10 yaşlarında kazanılmaktadır, fakat bu araştırmada bu tür yanıt veren denekler çoğunluğu oluşturmamaktadırlar. Selman'a (14) göre ikinci düzey 6 ve 8 yaşları arasında görülmektedir. Araştırma bulguları bu görüşü desteklemektedir. Yaş gruplarına genel olarak bakılınca 7 ve 9 , 9 ve 10 yaş grupları arasındaki farklılık önemliliğinin olması yaşlar arasında en önemli aşamanın 9 ve 10 yaş arasında olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle

başkasının görüşünün farklı olarak anlaşılabilmesi 7 yaşta başlamakta fakat 10 yaşta belirginlik kazanmaktadır.

Sonuç olarak rol alma ölçeklerinde ortalamalar yaşla beraber artış göstermekte yaşlar arasında çoğunlukla 0.05 düzeyinde önemli farklılık bulunmakta fakat RAÖ3 dışındaki rol alma ölçeklerinde denekler aşamalara ulaşma bakımından Selman'ın bulgularına göre gerilik göstermektedir.

Piaget ve Kohlberg ahlak yargısının yaşa göre değiştiğini öne sürmüşler ve ahlak yargısının kazanılmasını bilişsel bir yaklaşımla incelemişlerdir. Yazarlar çatışmalı durumları içeren öykü teknikleri kullanarak ahlak yargısı ile ilgili aşama modelleri geliştirmişlerdir.

Kohlberg (13) ahlak gelişiminde üç düzey ayırdeder: gelenek öncesi düzey, geleneksel düzey ve gelenek üstü düzey, gelenek öncesi düzeyde çocuk kuralları fiziksel sonuçlarına veya kuralları ortaya koyan kimsenin fiziksel gücüne göre değerlendirir. Gelenek öncesi düzey iki devreyi içerir; Birinci devrede çocuk davranışların sonucuna göre iyi-kötü, doğru-yanlış gibi yargılara varır. Cezadan kurtulmak ve otoriteye uymak önemlidir, birinci düzeyin ikinci devresinde kişinin kendi gereksinmelerini karşılayan davranışları doğru olarak nitelendirir. "O bana yardım ederse ben de ona yardım ederim" şeklinde işbirliğinin pratik çıkarları, sevgi bağlılık ve adalet kavramlarına göre üstünlük kazanmaktadır.

Geleneksel düzeyde toplum değerleri kendi başına önem taşır, geleneksel düzeyin birinci devresinde kurallara uyma

Ön plandadır ve davranış niyete göre değerlendirilir. İkinci düzeyin ikinci devresinde sosyal normlara uymanın yanı sıra düzeni korumak ve topluma karşı sorumluluk değerleri gelişir.

Gelenek üstü düzeyde ahlak kuralları toplumdaki bağımsız olarak ele alınır ve değerlendirilir. Bu düzeyin ilk devresinde doğru ve yanlışın kişiye göre değerlendirilebileceği düşüncesi vardır. Yasaların tek başlarına olan geçerlilikleri yerine göre değiştirilebileceği inancı gelişir. En son olarak ulaşılan ahlak yargısı devresi kişinin vicdanına, soyut evrensel ilkelere göre verdiği kararları kapsar,

Piaget'e göre ahlak yargısı gelişimi yargıların topluma bağlı olduğu devre ve toplumdaki bağımsızlığın kazanıldığı devre olarak iki devreye ayrılır (50). Piaget kuralların algılanışı, yapılan hatanın değerlendirilişi ve ceza anlaşım konularında ahlak gelişimini incelemiş ve devreler ayırmıştır.

Piaget kural bilincinin kazanılmasında oyun durumu içinde çocukların verdikleri kararları gözlemiş ve çocukların geçirdikleri aşamaları betimlemiştir, 10-12 aydan 2-3 yaşına kadar çocuğun kendisi basit düzenli hareketler yaparak kendi kurallarını koyar. 3-6 yaşlarında benmerkezcilik görülür ve çocuk büyük çocukların oyun kurallarını taklit eder. 7-8 yaşlarında işbirliği bilinci gelişir. 11-12 yaşlarında ise kuralın kendisine karşı ilgi duyulur. Çocuk toplum değerlerine karşı bağımsızlık kazanır. Kuralları, durum içindeki gereksinmelere göre değerlendirir.

Piaget yapılan hataların değerlendirilmesini, niyete dayalı ve olmayan davranışları konu olan öykülerle incelemiştir. 7 yaşın altındaki çocuklar hataları fiziksel zarara göre değerlendirirler. Kurallar kendi başlarına geçerlidir, 8 yaşın üzerindeki çocuklar değerlendirmelerini niyete göre yaparlar (Ortalama 9 yaş).

Çocukların ceza anlayışında da aşamalar görülür. Çocuk önce yapılan hatanın sonunda kişinin ceza çekmesi gerektiğini düşünür. Daha sonraki aşamalarda ise verilen zararın telafi edilmesi gerektiği anlayışına ulaşılır. Piaget 6-7 yaşlarındaki çocukların % 50 sinin 11-12 yaşındaki çocukların % 80 inin telafi edici ceza anlayışını içeren yanıtlar verdiklerini gözlemiştir (50).

Kohlberg ve Piaget'nin çalışmalarında kullandıkları yöntem kuramsal düzeyde ahlak yargısını incelemektedir. Semlin ise paylaşma davranışı durumunda ahlak yargısını incelemiş ve ahlak yargısında merkezleşmeden merkezsizleşmeye doğru bir aşama olduğunu öne sürmüştür.

Şemin'in bulgularına göre 7-8 yaşlarına kadar benmerkezcilik görülür. Bu dönemde çocuk bütün isteklerini karşısındakine atfettiği için kendisine ait olanla başkasına ait olanı ayırtedemez, Ahlak yargısındaki ikinci aşama ortalama 9 yaştan sonra görülen sosyosantirizmdir. Bu düzeydeki ahlak yargısı toplum yargılarının bir yansimasıdır ve ahlak yargıları tek başlarına geçerlidir. 9.5 yaşlarına doğru çocuk toplumun baskısından kurtulmaya ve ahlak yargılarını iki görüşe göre değerlendirir. Karşılıklı ilişki işbirliğine dönüşür. ve

(10.5 yaşa doğru) davranışlarını toplum koşullarının gerektirdiği durumlara uydurabilir. En son olarak somut ahlak davranışını sevgi, bağlılık, adalet gibi soyut kavramlar içinde değerlendirir.

Her üç aşama modelinde ortak aşama sırası şöyle özetlenebilir : Çocuğun davranışında ilk olarak benmerkezci görüş baskındır. İkinci olarak çocuğun düşüncesi toplumun baskısı altına girer Kohlberg'in aşamalarında cezalardan kurtulma motifi ve Şemin'in sosyosantrizm dönemleri toplum baskısını belirler. Daha sonra karşılıklı ilişkiler içinde durum ele alınır ve değerlendirilir. Kurallara uymada toplumdaki bağımsızlık kazanılması yine toplum normlarının değişen durumlar içinde ele alınmasıyla ulaşılır. En son olarak evrensel boyutlar içinde ve insancıl ilkelere göre kurallar anlam kazanırlar.

Bu araştırmada da ahlak yargılarının yaşla birlikte değişim gösterdiğini destekler bulgular elde edilmiştir. Aile deneklerinin yaşlara göre görülen davranışları Şemin'in bulgularıyla karşılaştırılınca araştırmadaki deneklerin belirtilen aşamalara daha erken yaşlarda ulaştıkları görülür. Şemin benmerkezci dönemin 8 yaşa kadar devam ettiğini öne sürerken bu araştırmada aile denekleri 7 ve 8 yaşlarda sosyosantrik döneme uygun yanıtlar vermişlerdir. Yine aile deneklerinde 9 yaşta karşılıklı ilişkinin derinlik kazanmaya başladığı görülürken Şemin'in araştırmalarında bu döneme ulaşma yaşı 10 olarak belirtilmiştir. Kurum deneklerinde de sosyosantrizm ve toplum tepkilerinin farkında oluş 8 yaşlarında karşılıklı ilişki ve işbirliği ise 9 yaşında başlamaktadır.

Aile ve kurumdeneklerinde yaşlar arası farklılık incelendiğinde farklılığın daha çok iki yaş gurubu arasında olduğu görülür : 6-8 ve 9-11 yaş grupları , 6-8 yaş grubunda benmerkezci davranış ve toplum baskısı görülürken 9-11 yaş grubunda kurların karşılıklı ilişkiler içinde ele alındığı ve çocuğun ahlak yargılarını verirken toplumdaki bağımsızlık kazanmaya başladığı görülür.

Rol alma ve ahlak yargısında olduğu gibi korunum davranışı da yaşa göre gelişim göstermektedir. Daha önceki çalışmalar yaşa göre belli korunum kavramlarına ulaşıldığını öne sürmüşlerdir. Winer (47) 4 yaşındaki çocukların % 48 inde sayı korunununun görüldüğünü söylemiştir. Piaget'e göre çocuklar değişmez bir aşama sırası içinde önce miktar sonra ağırlık ve en son olarak hacim korunumuna ulaşırlar (11). Miktar korunumu ilköğretim çağındaki ilk yıllarında , ağırlık korunumu ilköğretim yıllarının sonlarına doğru ve hacim korunumu ergenlik çağındaki ilk yıllarında görülür. Korunum alanında çok sayıda araştırma yapılmış ve çocuğun aşağı yukarı aynı yaşlarda korunum aşamalarına ulaştığı kaydedilmiştir. (51).

Araştırmalarda bulunan yaş ortalamaları değişik yöntemlerin kullanılmasından etkilenmişlerdir. Kullanılan yöntemin etkisi düşünülerek araştırmada sayı, miktar ve ağırlık korunumu itemlerinde iki ayrı yöntem kullanılmıştır. Çocuklar daha çok plastirinle ölçülen korunum testlerinde başarılı olmuşlardır. İki problemden birinden başarılı olması çocuğun sayı, miktar veya ağırlık korunumundan başarı puanı alması için yeterli olmuş ve bu durum başarı düzeyini belki bir ölçüde

artırmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulardaki korunum davranışı'nın Piaget'in aşama sırasına göre ve yaşa bağlı olarak gelişim gösterdiği kaydedilmiştir.

Araştırmada yaştan başka cinsiyet ve çevre ile ilgili etmenler incelenmiştir. Cinsler arasında farklılığın olmaması diyer araştırmalardaki bulguları desteklemektedir. Çevre ile ilgili bulgularda kurum deneklerinin aile deneklerine göre her ölçekte 0.05 önemlilik düzeyinde farklı gerilik gösterdikleri bulunmuştur. Bu durum çevre yoksunluğunun bütün bilişsel alanlara yansıdığını göstermektedir. Diğer ülkelerde yapılan araştırmalardaki bulgular anne yoksunluğu çeken bütün çocukların hepsinde olumsuz etkilerin görülmediği şeklindedir (52). Bu nedenle diğer çevre koşulları ayrı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Rol alma davranışlarında iletişimin niceliği ve niteliği, eğitimde bilişsel eğitim olanakları yaratılmasının önemi, çocuğun aile ve okul çevresinde rol alma davranışı yaşantısı olanaklarının olmasının önemine giriş bölümünde değinilmiştir. Kurum ve aile deneklerinde görülen, çevre koşullarındaki farklılıklar arasında uyarıcı yoksunluğu ve yetişkinlerle olan iletişim azlığı önem kazanmaktadır. Bu etmenlerden hangisinin daha önemli olduğunun saptanmasında detaya inen araştırmalara gerek vardır.

Ölçekler arasında ilişkiler rol alma davranışının kendi alanı içinde genelleşmesi fiziksel ve diğer sosyal

alanlardaki bilişsel kavramların ortak noktalarda birleşip birleşmeyeceğinin anlaşılması yönünden incelenmiştir. Diğer araştırmalarda rol alma davranışları arasındaki ilişkiler önemli, orta derecede önemli ve önemsiz olarak dağılım göstermektedir (5). Bu araştırmada 4-6 yaşlarda mekan ve kavram alanlarındaki rol alma ilişkisi 0.55 olarak korelasyon göstermiştir. Mekanda rol alma devresi'nin motor ve duygusal davranış ifadeleriyle ölçtüğü düşünce alanında rol alma konusunda en düşük düzeyde korelasyon bulunmuştur. Diğer taraftan Selman'ın (28) araştırmasında bu ölçekler arasında yüksek derecede korelasyon bulunmuştur. Bu araştırmada ilişkinin düşük olmasına neden olarak DeVries'in bulgularıyla eşdeğer bulgular elde edilmesi fakat kavramla ilgili rol alma ölçeğinde deneklerin daha düşük puanlar alması gösterilebilir. Diğer alanlarda orta dereceli ilişkiler bulunmuş ve korelasyon katsayılarının 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre araştırmadaki rol alma davranış ölçeklerinin aynı davranışı ölçtüğü fakat yöntemlerin daha dikkatli incelenmesinin gerektiği söylenilmiştir.

Rol alma ve ahlak yargısı ilişkileri oldukça düşük fakat ortaya yakın ilişkilerdir. Yine korunum ve rol alma arasında orta düzeyde ilişkiler olduğu kaydedilmiştir. Ahlak ve korunum arasındaki ilişki, bulunan en yüksek ilişkidir (0.68). Ahlak yargısı ve korunum arasındaki ilişkinin yüksek olması ikisinin'de merkezsizleşme ve tergiderlik gibi bilişsel kavramlardan etkilendiğini düşündürmektedir. Rol alma ile diğer davranışlar arasında ilişkinin varlığı fakat düşük düzeyde olması bu kavramların rol alma davranışlarında gerekli fakat davranışın ortaya çıkması için yetersiz olduğu kanısını vermektedir.

B Ö L Ü M V

VARGI VE ÖNERİLER

Araştırmadaki bulgular betimleyici niteliktedir ve davranıştaki etki eden etmenlerden üçünü saptamaya çalışmıştır. Problemleri çözebilmek için durumları kesin çizgilerle bilmek gerekir. Araştırmada elde edilen veriler de ilerki çalışmalar için bir ön bilgi niteliğini taşıyabilir.

Davranışların gelişimsel bir olgu olduğunun anlaşılması, bu basamaklara göre eğitim programlarının düzenlenmesini sağlayacaktır. Ayrıca belli değişkenleri göz önüne alarak çeşitli çevrelerde araştırmanın tekrar edilmesi etkili etmenler hakkında daha kesin bilgiler getirebilecektir. Örneğin bulgularda rol alma davranışlarında Ankaradaki yuva ve ilkokul çocuklarında batı kültürüne göre gelişimsel geriliğin bulunması aile etmenlerinin detaylı olarak incelenmesini gerektirdiğini düşündürür. Çevreler arasında görülen farklılık ölçme yöntemine ve denek sayısının azlığına bağlı olarak bir ölçüde yanıltıcı sonuçlara neden olabilir. Ölçme yöntemlerinin standartlaştırılması karşılaştırmaların daha iyi yapılma olanağını getirecektir.

Ayrıca Shantz'ın (5) belirttiği gibi şimdiye kadar yapılan çalışmalar enlemesine yapılan çalışmalardır. Boylamasına yapılacak çalışmalar gelişim basamaklarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Rol alma davranışı ile ilgili bilgiler eğitim ve klinik alanlarda faydalı olabilecektir. Örneğin suçlu çocuklara rol alma yaşantısı olanakları verilince suç işleme davranışlarında azalma olduğu kaydedilmiştir (52). Ayrıca anne babalarda çocuklarının çevre koşullarının düzenlenmesi konularında eğitim verilebilir.

B Ö L Ü M VI

Ö Z E T

Bu araştırmada evre olanaklarının yetersiz olduğu ve istendik evre koşulları içinde yetişen 4-11 yaş grubu kız ve erkek çocuklarında rol alma , ahlak yargısı ve korunum davranışlarının yaş,evre ve cinsiyetle olan ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca rol alma davranışı ahlak yargısı ve korunum davranışlarının birbirlerine olan ilişkisi de incelenmiştir. Rol alma davranışının gelişimsel açıdan ve diğer davranış boyutlarına ilişkin olarak incelenmesi şu sonuçları ortaya ı-karmıştır:

1- Rol alma davranışı gelişimsel bir olgudur ve yaş-la birlikte değişim göstermektedir.

2- Ahlak yargısı ve korunum davranışları gelişimsel özellik taşımaktadırlar.

3- Kurum koşullarında yetişen çocuklar aile koşul-larında yetişen çocuklara göre rol alma , korunum ve ahlak yar-gısı alanlarında gelişim geriliği göstermekle beraber di-ėer çocuklara paralel bir gelişim göstermektedirler.

4- Cinsler arası farklılık görülmemiştir.

5- Rol alma ile ahlak yargısı ve korunum arasında ilişki saptanmış fakat ilişkilerin orta veya düşük olduğu g-rülmüştür.

6-Ahlak ve korunum arasındaki ilişki yüksek sayıla-bilecek bir ilişkidir.

7- Rol alma ölçekleri arasındaki ilişkiler de çoğunluk-la orta derecede bulunmuştur.

KAYNAKLAR

1. Baldwin, A.L. Theories of child development. New York : John Wiley and Sons, Inc., 1967.
2. Hall S. Calvin and Lindzey. Theories of personality. New York : John Wiley and Sons, Inc., 1967.
3. Kağıtçıbaşı, Çiğdem. İnsan ve insanlar sosyal psikolojiye giriş. Duran Ofset Matbaacılık Sanayii A.Ş., 1977.
4. Mussen, Conger, Kagan. Child development and personality. New York: Harper and Row, 1974.
5. Shantz, U.C. The development of social cognition. Chicago: The University of Chicago Press, 1975.
6. Yörükoğlu, A., Akşit, A., Yalçın, M.K., Aras, E., Yuva çocuklarında ruh ve beden gelişmesi özellikleri. Nöro Psikiyatri Arşivi., 1968, Kasım, 103-109.
7. Yarrow J.L., Separation from parents during early childhood. M.Hoffman ve L.W. Hoffman (Ed.), Review of Child development research. Vol. 1. New York: Russell Sage Foundation, 1964.
8. Dennis, W., and Najarian, P. Infant development under environmental handicap, Psychol. Monog., 1957, 71, No.7
9. Gough, H.G. A sociological theory of psychotherapy. Amer. J.Sociol., 1948, 53, 359-366.

10. Looft, W.R. Egocentrism and social interaction across the life span. *Psychological Bulletin*, 1972, 78, 73-92.
11. Piaget, J. Piaget's theory. P.H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology*, Vol. 1. New York: Wiley, 1970.
12. Kohlberg, L. Stage and sequence: the cognitive developmental approach to socialization. D.A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*. New York: Rand-McNally, 1969.
13. Piaget, J. *Judgment and reasoning in the child*. New York: Harcourt, Brace, 1928.
14. Selman, R.L., and Byrne, D.F. A structural-developmental analysis of levels of role-taking in middle childhood, *Child Development*, 1974, 45, 803-806.
15. Byrne, D.F. The development of role-taking in adolescence, Unpublished doctoral dissertation, Harvard University, 1973.
16. De Vries, R. The development of role-taking as reflected by the behavior of bright, average and retarded children in a social guessing game, *Child Development*, 1970, 41, 759-770.
17. Feffer, M. Developmental analysis of interpersonal behavior, *Psychological Review*, 1970, 77, 197-214.
18. Kuhn, D. The development of role-taking ability. *Basılmamış broşür*, Columbia University, 1972.

19. Flavell, J.H. The development of role-taking and communication skills in children. New York: Wiley, 1968.
20. Kelley, H.H. The processes of caused attribution. *American Psychologist*, 1973, 28, 107-128.
21. Shantz, C.U., and Watson, J.S. Spatial abilities and spatial ve gocentrism in the young child. *Child Development*, 1971, 42, 171-181.
22. Massangkay, Z.S.; Mc Cluskay, K.A., McIntyre, C.W.; Sims-Knight, J., Voughn, B.E., Flavel, J.H. The early development of inferences about the visual percepts of others. *Child Development*, 1974, 45, 357-366.
23. Strayer, K.; Bigelow, A., and Ames, E.W. "I", "you" and point of view, Unpublished manuscript, Simon Fraser University, 1973.
24. Costanzo, P.R. Coie, J.D.; Grumet, J.F., and Farmill P.A. A reexamination of the effects of intent and consequence on children's moral judgment. *Child Development*, 1973, 44, 154-161.
25. Brodzinsky, D.M., Jackson, J.P. and Overton, W.F. Effects of perceptual shielding in the development of spatial perspectives. *Child Development*, 1972, 43, 1041-1046.
26. Brondinsky, D.M., and Jackson, J.P. Effects of stimulus complexity and perceptual shielding in the development of spatial perspectives. Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, Philadelphia, 1973.

27. Huttenlocker, J., and Presson, C.C. Mental rotation and the perspective problem. *Cognitive Psychology*, 1973, 4, 277-299.
28. Selman, R.L. Taking another's perspective: role-taking development in early childhood, *Child Development*, 1971, 42, 1721-1734.
29. Selman, R.L. The relation of role-taking to the development of moral judgments in children. *Child Development*, 1971, 42, 79-91.
30. Feffer, M. The cognitive implications of role-taking behavior. *Journal of Personality*, 1959, 27, 152-168.
31. Coie, J.D.; Costanzo, P.R., and Farnhill, P. Specific transitions in the development of spatical perspective-taking ability. *Developmental Psychology*, 1973, 9, 167-177.
32. Rothenberg, B. Children's social sensitivity and the relationship to interpersonal competence, intrapersonal comfort, and in tellectral level, *Developmental Psychology*, 1970, 2, 335-350.
33. Feffer, M., and Gourevitch, V. Cognitive aspects of role taking in children, *Journal of Personality*, 1960, 28, 838-396.
34. Rubin, K.H. Egocentrism in childhood: a unitary construct? *Child Development*, 1973, 44, 102-110.

35. Hallos, M., and Lowan, P.A. Social isolation and cognitive development: logical operations and role-taking abilities in three Norwegian social settings. *Child Development*, 1973, 44, 630-641.
36. Hartup, W.W. Peer interaction and social organization P.H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology*, Vol. 2 New York : Wiley, 1970.
37. Foshbach, N.D., and Feshbach, S. The relationship between empathy and aggression in two age groups. *Developmental Psychology*, 1969, 1, 102-107.
38. Hoffman, M.L. Moral development. In P.H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology*. Vol. 2. New York: Wiley, 1970.
39. Hallos, M., and Cowan, P.A. Social isolation and cognitive development: Logical operations and role-taking abilities in three Norwegian social settings, *Child Development*, 1973, 44, 630-641.
40. Long, B.H.: Henderson, E.H., and Platt, L. Selfother orientations of Israeli adolescents reared in kibbutzim and moshavim *Developmental Psychology*, 1973, 8, 300-308.
41. Rubin, K.H., Hultsch, D.F., and Peters, D.L. Non-social speech in four-year-old children as a function of birth order and interpersonal situation *Merrill-Palmer Quarterly*, 1971, 17, 41-50.
42. Staub, E. The use of role playing and induction in children's learning of helping and sharing behavior. *Child Development*, 1971, 42, 805-816.

43. Ciciirelli, V.G. The effect of sibling relationship on concept learning of children though by child-teachers. Child Development, 1972, 43,282-287.
44. Şemin, R. Çocukta ahlaki davranış ve ahlaki hüküm. İstanbul: Kurtulmuş Matbaası, 1954
45. Şemin, R. Zihin gelişmesinin basit bir ölçeği : Resim testi. Tecrübi Pedagoji ve Çocuk Psikolojisi Bülteni. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.
46. Cowan, P.A., Langer, J.; Heavenrich, J.; and Nathanson, M. Social learning and Piaget's theory of cognitive devalopment. Journal of Personality and Social Psychology, 1969, 11, 261-274.
47. Winer, G.A. Conservation of different quantitiens among preschool chilren. Child Development, 1974.
48. Bayraktar, Rüvide ve Işık Ataman, çeşitli yaş gruplarından miktar ağırlak ve hacim korunumu ilkesinin incelenmesi Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Ankara : Hacettepe Üniversitesi Basım evi, Cilt 3, Sayı 2, 1971, 127-133.
49. Kutsal Alaattin, Muluk Zehra, Uygulamalı Temel İstatistik. Hacettepe Üniversitesi yayınları, 1975.
50. Şemin,R. Karakter Formasyonu. İstanbul : Fen Fakültesi Basımevi, 1968.

51. Flavell, J.H. Concept development. P.H. Mussen (Ed.), Carmichael's manual of child psychology. Vol.1. New York: Wiley, 1970.
52. Thompson, W. and Grusec, J. Studies of Early Experience. P.H. Mussen (Ed.), Carmichael's manual of child psychology, Vol.1, New York : Wiley, 1970.
53. Chandler, M.J. Egocentrism and antisocial behavior: The assessment and training of social perspective-taking skills. Developmental psychology, 1973, Vol.9, No.3, 3216-332.